

एचआइभी/एड्सबारेका छापा-सामग्री विषयवस्तु विश्लेषण

अबना वन्त

आधिकारिक तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा वर्षेनी एड्सले भन्दा भाडापखाला र क्षयरोगले धेरैको ज्यान लिने गरेको छ। यद्यपि, नेपालमा एड्स रोगको पहिचान भएयता जति स्रोत र साधन यसमा लगाइएको छ त्यति अन्य महामारीको नियन्त्रण तथा रोकथामका लागि उपलब्ध भएको छैन होला। त्यस्तै, नेपाली मिडियामा एचआइभी/एड्सले जति स्थान अन्य रोगले सायदै पाउन सकेको छ। सन् १९८१ मा विश्वमा पहिलो पटक एचआइभी/एड्सको पहिचान भएको दुई वर्षपछि नै नेपाली मिडियामा यो रोगबारे आक्कल-भुक्कल रिपोर्टिङ हुन थालेको थियो। त्यसपछिका वर्षहरूमा नेपालमा एचआइभी/एड्सको प्रवेशसँगै मिडियामा पनि यसबारेको रिपोर्टिङ तथा लेखहरूमा वृद्धि हुँदै आएको छ।

एचआइभी/एड्सको रोकथाम र नियन्त्रणमा मिडियाको महत्वपूर्ण भूमिका छ भन्नेमा दुईमत नहोला। राजनीतिज्ञ तथा नीति-निर्माताहरूका लागि सामाजिक एजेण्डा तय गर्नुका साथै आम नागरिकहरूलाई उचित सूचनाको सम्प्रेषण गरी यस रोगबाट बच्न सबल बनाउने भूमिका पनि मिडियाले खेल्न-सक्छ। यसका साथै मिडियाले समयसापेक्ष, स्पष्ट, सही र सम्बेदनशील तवरले सूचना प्रवाह गरी सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रलाई समाजप्रति उत्तरदायी बनाउने, आम नागरिकलाई एचआइभी/एड्ससँग सामना गर्न शिक्षा प्रदान गर्ने र यस रोगबारेका रूढिवादी तथा भेदभावलाई निर्मूल पार्ने काम पनि गर्नसक्छ।

नेपाली मिडियाले एचआइभी/एड्ससम्बन्धी समाचार सम्प्रेषण गर्न थालेको भण्डै दुई दशक पुग्यो। तर तिनले एचआइभी/एड्सलाई कसरी ग्रहण गरेका छन्, अथवा कसरी प्रस्तुत गरेका छन् भन्ने अध्ययन भएको छैन। न त यो रोगसँग सम्बन्धित सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक पक्षहरूलाई नेपाली छापाले कसरी उजागर गरेको छ भनेर नै खोजीनिती गरिएको छ। छापाका एचआइभी/एड्ससम्बन्धी प्रस्तुतिका सबल तथा दुर्बल पक्षहरू के के हुन्; केलाइएको छैन। यो लेखमा उल्लिखित सवालहरूको जवाफ खोज्ने प्रयत्न गरिन्छ। एउटा नौलो रोग कसरी अरू प्राणघातक रोगभन्दा महत्वपूर्ण मानिन जाँदो रहेछ भन्ने यसले देखाउँछ। भविष्यमा यसबारे गरिने रिपोर्टिङ तथा लेखनलाई कसरी

अझ बढी प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ, भन्नेबारे पनि यसले केही विचार प्रस्तुत गर्नेछ।

एचआइभी/एड्सको ऐतिहासिकता केलाउने यो अध्ययन एउटा विवरणात्मक विश्लेषण हो। कुन छापाले एचआइभी/एड्सबारे कतिवटा समाचार प्रकाशन गरे भन्दा पनि के प्रकाशन गरे भन्ने यस अध्ययनको मूल ध्येय हो। यस अध्ययनभित्र अङ्ग्रेजी र नेपाली गरी ६ वटा मूलधारे दैनिक-गोरखापत्र, राइजिड नेपाल, कान्तिपुर, काठमाण्डू पोष्ट, नेपाल समाचारपत्र (पहिले आजको समाचारपत्र) र हिमालय टाइम्स-लाई समेटिएको छ। सन् १९९० को प्रजातान्त्रिक आन्दोलनबाट प्राप्त खुला वातावरणको उपयोग गर्दै सन् १९९३ पछि मात्र ठूला दैनिकहरूको आगमन भएको हो। त्यसअघि सरकारी दैनिक गोरखापत्र र राइजिड नेपालको आधिपत्य थियो। तसर्थ, यो अध्ययनका लागि गोरखापत्र र राइजिड नेपालका सन् १९८३ देखिका र बाँकी अन्य पत्रिकाको हकमा शुरुआतदेखि सन् १९९८ सम्मका सामग्रीहरूलाई प्रमुख आधार बनाइएको छ। यद्यपि, सन् १९९८ पश्चात् प्रकाशित समाचार तथा लेखहरू पनि आंशिक रूपमा यस अध्ययनमा समावेश गरिएका छन्। र, तिनले समग्रमा पछिल्ला दिनहरूका वस्तुस्थिति पनि समेटेछन् भन्ने ठानिएको छ। लेखको शुरुमा रिपोर्टिङमा समेटिएका विषयवस्तुहरूलाई केलाइएको छ भने त्यसपछि विचार लेखमा उठाइएका सवालहरूबारे चर्चा र विश्लेषण गरिएको छ। लेखको अन्तमा सुझाव र निष्कर्ष प्रस्तुत छ।

नेपाली छापामा प्रकाशित एचआइभी/एड्ससम्बन्धी सामग्रीहरूमा यो रोग के हो, कसरी लाग्छ, को बढी प्रभावित छ, कसरी बच्न सकिन्छ, कसरी रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने, रोकथाम र नियन्त्रणका लागि सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट के कस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन भइरहेका छन्, र एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूलाई कसरी सेवा, सहयोग र पुनर्स्थापना गर्ने आदि पक्षहरूलाई समेटेको पाइन्छ। नेपालमा एड्स रोगको समस्या दिन प्रतिदिन बढ्दो छ र यो सबैको समस्या बन्दैछ भन्ने सन्देश दिन समाचारहरू सफल छन्। मूलतः रिपोर्टिङ र वैचारिक लेखनका रूपमा यस्ता सामग्रीहरू आउने गरेका छन्। सङ्ख्यात्मक हिसाबले पर्याप्त समाचारहरू प्रकाशित भए पनि नेपाली छापाले एचआइभी/एड्सबारे खोजमूलक लेखनतर्फ खासै ध्यान दिएको देखिँदैन। विशेष गरेर गोष्ठी, सभा, सम्मेलन जस्ता गतिविधिहरूको रिपोर्टिङमा नयाँ कोण तथा शैलीको अभाव रहेको छ। फलस्वरूप यस्ता रिपोर्टिङ सतही, र विविधता नभएका हुने गरेका छन्। त्यस्तै, वैचारिक लेखहरूले पनि एचआइभी/एड्स-सम्बन्धित विभिन्न सवालहरूलाई समेटेका छन् तर यिनमा गहिरो समाजशास्त्रीय चिन्तनको कमी देखिन्छ। साथै यी लेखहरूमा बारम्बार एकै खाले सवालहरू तथा सुझावहरू दोहोरिने गरेका छन्। यस्तो प्रवृत्ति जनजाति तथा दलितका विषयमा गरिएका विषयवस्तु विश्लेषणहरूले पनि औल्याएका छन् (पराजुली २०५८, भट्ट २०५८)।

रिपोर्टिङ

अध्ययन गरिएका दैनिक पत्रिकाहरूमा एचआइभी/एड्ससम्बन्धी धेरै सामग्रीहरू रिपोर्टिङको रूपमा छन् । तिनमा रोगका विविध पक्ष, गतिविधि र घटना-हरूलाई आकर्षक शीर्षक दिइएका हुन्छन् । एचआइभी/एड्ससँग सरोकार राख्ने सबै पक्षहरूलाई रिपोर्टिङमा छोड्ने पनि त्यहाँ विषयप्रतिको गहनता, सैद्धान्तिक बहस र विश्लेषण भने पाइँदैन । यो परिच्छेदमा रिपोर्टिङका विषय-वस्तुहरूलाई नेपालमा एचआइभी/एड्सको स्थिति, एचआइभी/एड्स सङ्क्रमण; मेडिकल सवालहरू; एचआइभी/एड्स नियन्त्रण तथा रोकथामका लागि भइरहेका गतिविधिहरू; र एचआइभी/एड्स सङ्क्रमणको खतरामा रहेका र सङ्क्रमित-हरूबारेको रिपोर्टिङ शीर्षकमा विभाजन गरी छुट्टाछुट्टै चर्चा एवं विश्लेषण गरिन्छ ।

नेपालमा एचआइभी/एड्सको स्थिति

शुरुमा नेपालमा एचआइभी/एड्सबारेका समाचारहरू वायर सर्भिसबाट आए । अन्यत्र देशमा यो रोगसम्बन्धी गरिएका रिपोर्टिङ हुबहु या नेपालीमा अनुवाद गरेर छापिन्थे, उ बेला । 'ब्राजिलमा एड्स फैलिदैछ', 'सिङ्गापुरमा एड्सको धक्का', 'दश वर्षभित्र दशलाख अफ्रिकीहरूको एड्सबाट मृत्यु हुने', 'भारत, हङ्कङमा एड्स पाइयो', 'फिलिपिन्समा एड्स रोगीको सङ्ख्यामा वृद्धि' आदि शीर्षकका समाचारहरूले यो कुराको पुष्टि गर्छन् । यदाकदा 'नेपालमा एड्स पाइएको छैन' जस्ता शीर्षकमा पनि समाचार छापिएका थिए । सन् १९८७ का विभिन्न रिपोर्टिङहरूमा विश्वभरि नै, अझ खासगरी एसियामा, एड्स द्रुतगतिमा फैलिरहेको छापारहरूले उल्लेख गरे पनि नेपालमा भने एड्स नपाइएको र सरकारले एड्स रोकथाम गर्न उपयुक्त कदम चालेको समाचार सम्प्रेषण गरे । सन् १९८९ मा 'दुई नेपाली महिला र चार विदेशी एचआइभी पोजिटिभ' शीर्षकको समाचारले नेपालमा एचआइभी/एड्सको आगमनको घोषणा गर्‍यो । सन् १९९० सम्म छापिएका रिपोर्टिङहरूले नेपालमा एचआइभी/एड्सको समस्या गम्भीर नभएको सङ्केत गर्छन् ।

सन् १९९३ पछिका सामग्रीहरूले नेपालमा एड्स गम्भीर समस्या बन्दै गएको औल्याउन थाले । 'आगामी वर्ष नेपालमा एड्स रोगीहरूको सङ्ख्या एकलाख नाघ्ने', 'नेपालमा सन् २००० सम्ममा एकलाख एड्स रोगी हुने', 'मोरङमा मात्रै एक हजार एड्स रोगी', 'नेपालमा दश हजार एड्स रोगी: विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन', 'नेपालमा दिनहुँ ३० नयाँ एड्स रोगी', 'एउटा पुस्ता नै खतरामा', 'एड्स विस्फोटनका लागि तयार रहौं', 'रमणीय पाल्यामा एड्सको डढेलो', 'स्याङ्जामा एड्सको आतङ्क बढ्दैछ' जस्ता शीर्षकका समाचारले नेपालमा एड्स डरलाग्दो रूपमा फैलिरहेको र यो सबैको समस्या बन्दै गइरहेको अनुभूति दिलाउन खोजेका छन् । सनसनीपूर्ण शीर्षकहरूको

प्रयोग गरेर पत्रिकाहरूले एचआइभी/एड्सप्रति सार्वजनिक भय र त्रासको सिर्जना गर्न खोजेको देखिन्छ ।

तर, समाचारहरूमा उल्लिखित एचआइभी/एड्सबारेका तथ्याङ्कहरू परस्पर मेल खाँदैनन् । सन् १९९९ मा प्रकाशित भएका समाचारहरूले यहाँ सो रोग भएकाहरूको सङ्ख्या १,००० देखि १००,००० सम्म भएको रिपोर्टिङ गरे । प्रायः समाचारमा तथ्याङ्कको स्रोत उल्लेख गरिए पनि त्यो सङ्ख्यामा कसरी पुगिएको हो र त्यसको विश्वसनीयता कति छ भन्नेतर्फ ध्यान दिएको पाइँदैन । एचआइभी/एड्सबारे सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट एउटा बृहत् अनुसन्धान गरी ठोस तथ्याङ्क निकाल्नेतर्फ कदम नचालिएको सन्दर्भमा 'गलत र कम आँकडा प्रस्तुत गर्ने' आधिकारिक तथ्याङ्क नै बारम्बार प्रयोग हुँदै आएका छन् । यसले नेपालमा उक्त रोग लागेकाहरूबारेको निश्चित तथ्याङ्क नभएको र पत्रिकाहरूले पनि उपलब्ध विभिन्न तथ्याङ्कहरूलाई कुनै थप अन्वेषण, समीक्षा वा प्रश्न नगरीकनै प्रयोग गर्ने गरेको प्रष्टचाउँछ । यी सामग्रीहरूबाट अर्को तथ्य पनि खुल्न आउँछ- यिनमा एचआइभी पोजिटिभ र एड्सबीच छुट्ट्याइँदैन; एचआइभी पोजिटिभ र त्यसको पूर्ण विकसित रूप एड्सलाई एकै मानिन्छ ।

नेपालमा एचआइभी/एड्सको आगमनको कुरा गर्दा भारतसँगको खुला सीमा, चेलीबेटी बेच-बिखन र वेश्यावृत्तिले विशेष स्थान पाउने गरेका छन् । रोगीहरूमध्ये धेरै भारतबाट फर्किएका महिला यौन व्यवसायी भएको समाचारहरूमा उल्लेख छ । भारत या अन्य देशबाट काम गरेर फर्किएका केही पुरुषहरूमा पनि एचआइभी पोजिटिभ/एड्स भेटिएका केही समाचारहरू छन् तर ती महिलाका तुलनामा निकै कम छन् । नेपालमा यो रोगबाट सबैभन्दा बढी १५ देखि २९ वर्षभित्रको उमेर समूहकाहरू प्रभावित छन् । दक्षिण एसियामा एचआइभी/एड्स भएकाहरूको सङ्ख्याका हिसाबले नेपाल भारतपछि दोस्रो स्थानमा रहेको हुनसक्ने समाचारहरू पनि पत्रिकामा देखिएका छन् । एचआइभी/एड्स भएकाहरूको रिपोर्टिङमा महेन्द्रनगर, धनगढी, भापा, धरान, स्याङ्जा, हेटौँडा र बुटवलजस्ता क्षेत्रहरू तुलनात्मक रूपमा बढी छाएका छन् ।

एचआइभी/एड्स सङ्क्रमण

मुलुकमा व्याप्त अशिक्षा र अनभिज्ञता, खुला सीमा, चेलीबेटी बेच-बिखन, वेश्यावृत्ति र लागूपदार्थ दुर्व्यसनले गर्दा एड्स 'डहेलो भैँ फैलिरहेको' तथ्यप्रति अधिकांश समाचारहरूले ध्यानाकर्षण गरेका छन् । नेपालमा करिब ९५ प्रतिशत एचआइभी सङ्क्रमण विपरीत-लिङ्गीबीचको असुरक्षित यौन सम्पर्कबाट हुने कुरा रिपोर्टिङमा पढ्न पाइन्छ । सङ्क्रमणका अन्य माध्यमहरूमा लागूपदार्थ दुर्व्यसन, फोहोर सुईको प्रयोग, असुरक्षित रक्तसञ्चार, गर्भ र समलैङ्गिक गतिविधि रहेका छन् । तर पछिल्ला माध्यमबारे स्थानीय सन्दर्भलाई लिएर

खासै रिपोर्टिङ भएको छैन । 'खुला सीमाना एड्स भित्रिने प्रमुख बाटो', 'वेश्यावृत्ति नै एड्सको जड', 'चेलीवेटी बेच-बिखन एड्सरोगको प्रमुख स्रोत', 'लागूपदार्थ दुर्व्यसनीमा एड्स फैलियो', 'राजधानीका यौन व्यवसायीहरूलाई एड्सबारे ज्ञान छैन', 'रगत लिनेहरू एड्सको शिकार हुने सम्भावना', 'सुरक्षित रगतबारे चिन्ता' जस्ता शीर्षकमा छापिएका समाचारहरूले एचआइभी/एड्स सङ्क्रमणको प्रवृत्तिको प्रष्ट चित्रण गर्दछन् । पछिल्ला दिनहरूमा एचआइभी/एड्स-प्रभावित गृहिणीहरूको सङ्ख्या वृद्धि हुन थालेपछि, 'पतिको दुष्कर्मको फल पत्नीले भोग्नु परेपछिको यो पीडा', 'छ घण्टाअगाडि विवाह रोक्नुपर्दा' जस्ता शीर्षकमा समाचारहरू देखा परेका छन् । यिनले विवाहबाट पनि एड्स सर्ने तथ्यतर्फ औल्याएका छन् ।

छापाहरूले असुरक्षित रक्तसञ्चारबाट पनि एचआइभी/एड्स सङ्क्रमण बढिरहेको लेखेका छन् । यस्ता समाचारहरूमा विशेषज्ञहरूको 'रक्त परीक्षणमा कुनै लापरवाही नहुने' 'कोट' भए पनि 'विण्डो पिरियड'मा रगत परीक्षणबाट एचआइभी पोजिटिभ भए नभएको पत्ता लगाउन नसकिने उल्लेख पाइन्छ । रिपोर्टिङहरूमा सङ्क्रमित रगतबाट भइरहेको एचआइभी सङ्क्रमणबारे तथ्याङ्क पाइँदैनन् तर रक्तसञ्चार केन्द्रका अधिकारीहरूका अनुसार हालका वर्षहरूमा सङ्कलित रगतमा एचआइभी/एड्स पाइने दरमा अप्रत्याशित वृद्धि भइरहेको उल्लेख छ । केही अस्पतालहरूले 'डिस्पोजेबल' सुईको अभावमा जानीजानी एड्स फैलाइरहेको रिपोर्टिङ पनि बेलाबखत भएका छन् । अस्पताल र स्वास्थ्य केन्द्रहरूमार्फत फैलिरहेको हुनसक्ने एचआइभीबारे पर्याप्त रिपोर्टिङ नभइ-सकेको अवस्थामा यस पक्षले भविष्यमा गरिने रिपोर्टिङका लागि दिशाबोध गर्दछ ।

एचआइभी सङ्क्रमणबारे विभिन्न सन्त्रास, हल्ला र अफवाहहरू पनि छापामा समय-समयमा देखापर्ने गरेका छन् । अधिराज्यका विभिन्न शहरका सिनेमा हल, बस र भीडभाडमा 'एड्स सिरिञ्ज आतङ्क' ले सन् १९९८ मा तहल्का नै मच्चियो । र, केही दिनसम्म पत्रिकाहरूमा पहिलो पृष्ठमा यो खबरले ठाउँ पायो । यद्यपि यसबारे छापाले पछिल्ला दिनमा कुनै अनुगमन गरेको पाइएन ।

मेडिकल सवालहरू

एचआइभी/एड्स पहिचान भएको दुई दशकभन्दा बढी समय हुँदा पनि यसको औषधी-उपचार या खोप उपलब्ध हुन नसकेको परिवेशमा एचआइभी/एड्सका मेडिकल सवालहरू पटक पटक समाचार बनेका छन् । यी समाचारहरू विभिन्न पक्षहरूमाथि केन्द्रित पाइन्छन् ।

पहिलो, 'एड्सको खोप किन बनेन?', 'एड्सको खोप बन्न अझै समय लाग्ने: विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन', 'अमेरिकी अनुसन्धानकर्ताहरूले एड्सविरुद्धको

खोपको आशा जगाए' जस्ता शीर्षकका समाचारहरूले एड्सको खोप विकास भइनसकेको, त्यस्तो खोप बनाउनेतर्फ वैज्ञानिकहरू लागिपरेको, र एड्सको नियन्त्रण तथा रोकथाममा यस रोगविरुद्धको खोप अत्यावश्यक हुने ठहर गरेका छन् ।

दोस्रो, समाचारहरूले एचआइभी/एड्सविरुद्धको उपचारमा प्रयोग भइरहेका र हुनसक्ने औषधी-उपचारलाई विषयवस्तु बनाएका छन् । '५८,००० एचआइभी/एड्स भएका नेपालीहरूका लागि एआरभी थेरापी टाढाको सपना', 'महङ्गो शुल्क र सुविधाको कमीले एआरभी विरामीहरूको पहुँचबाहिर', जस्ता शीर्षकमा छापिएका समाचारहरूले एड्सको उपचारमा प्रयोग भइरहेका औषधीहरू विकसित देशहरूमा उपलब्ध भए पनि उपचार पद्धति निकै महङ्गो रहेको र गरीब मुलुकका विरामीहरूको पहुँचभन्दा बाहिर रहेको तथ्य उल्लेख गरेका छन् । तर पछिल्ला दिनमा 'एचआइभी विरामीले औषधी उपभोग गर्न थाले', 'एड्सको औषधीले ल्याएको आशाको सञ्चार', '२५,००० एचआइभी/एड्स विरामीले निःशुल्क औषधी पाउने', 'नेपालमा २००५ सम्ममा एआरभी थेरापी उपलब्ध हुनसक्ने', जस्ता शीर्षकअन्तर्गत छापिएका समाचारहरूले नेपालमा पनि एचआइभी/एड्सको उपचार महङ्गो भएपनि उपलब्ध हुनसक्नेतर्फ सङ्केत गरेका छन् ।

तेस्रो, बेलाबेलामा 'एड्सको आयुर्वेदिक उपचार', 'एड्सको नेपाली औषधी पुनर्जीवन', 'एड्सको उपचार पत्ता लगाइएको दावी', 'एचआइभी रोगीहरूका-बीच वैद्य औषधीको घोषणा' जस्ता शीर्षकका समाचारहरू छापामा पढिन्छन् । यस्ता सनसनीपूर्ण सामग्रीले भ्रम सृजना गर्छन् ।

चौथो, एड्सको महामारीबाट स्वास्थ्य क्षेत्रमा पर्न सक्ने प्रभावमाथि पनि रिपोर्टिङहरूले प्रकाश पारेका छन् । तिनमा स्वास्थ्य विशेषज्ञहरूलाई उद्धृत गर्दै नेपाललगायत सार्क क्षेत्रभरि नै एचआइभी र क्षयरोगको सम्मीश्रणले ठूलो स्वास्थ्य-समस्या सृजना गर्नसक्ने र नेपालमा बढिरहेको एचआइभी सङ्क्रमणले अहिले नै अपर्याप्त स्वास्थ्य सेवा क्षेत्रमा ठूलै समस्या ल्याउने चेतावनी दिएका छन् । विशेषज्ञहरूलाई उद्धृत गर्दै यो समस्याको समाधान अस्पतालहरूको सङ्ख्या वृद्धि गर्दैमा हुँदैन बरु जोडतोडका साथ र प्रभावकारी ढङ्गले रोगको रोकथाम गर्नसक्नुमा हुनेछ भन्ने रिपोर्टिङ गरिएको छ । त्यसैगरी, एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूलाई घरमै राखेर उचित स्याहार-सुसार, सेवा र माया दिनु महत्वपूर्ण हुने बताइएको छ । यद्यपि, सङ्क्रमण भएकाहरूलाई घरमै राखेर कसरी स्वस्थ र सुरक्षित तरिकाले स्याहार-सुसार गर्न सकिन्छ भन्ने सूचनामूलक रिपोर्टिङको कमी छ ।

पाँचौं, केही समाचारहरूमा नेपालमा एड्ससम्बन्धी विशेष अस्पताल नभएको अथवा भएका अस्पतालहरूमा पनि एचआइभी/एड्सका विरामीहरूलाई

सेवा पुऱ्याउने छुट्टै विभाग नभएको, र स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई यससम्बन्धी विशिष्ट तालिमको व्यवस्था नभएको उल्लेख पाइन्छ।

नियन्त्रण तथा रोकथामका गतिविधिहरू

समाचारहरूको विश्लेषणले के देखाउँछ भने सन् १९८६ भन्दा पहिले नेपालमा एचआइभी/एड्ससम्बन्धी गतिविधिहरू सञ्चालन भएका थिएनन्। एड्स देखा नपरेको सन्दर्भमा त्यसपछिका गतिविधिहरू कसैलाई एचआइभी/एड्स भए नभएको निकर्षण गर्नेतर्फ केन्द्रित थिए। जसअन्तर्गत अधि-राज्यका केही शहरहरूमा लागूपदार्थ दुर्व्यसनी, कारागारका बन्दी, रक्तदाता र गर्भवती महिलाहरूको रगत जाँच गर्ने प्रकृया विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको आर्थिक सहयोगमा सन् १९८८ मा शुरु गरियो। सन् १९९० पश्चात् यो रोगबारे जनमानसलाई जानकारी दिने र सचेत बनाउने कार्यले प्राथमिकता पायो। सन् १९९३ पछि यस क्षेत्रमा दातृ संस्थाहरूको संलग्नता बढ्न थाल्यो र फलस्वरूप गैरसरकारी संस्थाहरूको गतिविधिमा तीव्रता आउन थाल्यो। यस क्रममा प्रचार सामग्रीको विकास गर्ने, व्यापक जनचेतना फैलाउने, खतरा समूहहरूको पहिचान गर्ने र तिनीहरूलाई लक्षित गरेर कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, दौतरी शिक्षा, परामर्श सेवा र सेमिनार, गोष्ठी, प्रशिक्षण जस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन भए। लगत्तै एचआइभी/एड्स रोगीहरूको पुनर्स्थापना, सेवा र सहयोगका अवधारणाहरू अघि आउन थाले। यी सबै गतिविधिहरू रिपोर्टिङमा समेटिएका छन्।

एचआइभी/एड्ससम्बन्धी छापामा आएका सामग्री केलाउँदा सेमिनार, सभा, अन्तर्क्रिया कार्यक्रम, प्रशिक्षण, गोष्ठीहरूबारेका समाचार अत्यधिक छन्। पत्रिकाहरूमा बारम्बार प्रकाशित भइरहने 'एड्ससम्बन्धी जनचेतना गोष्ठी', 'एड्स सचेतन गोष्ठी', 'प्रहरीहरूलाई एड्सबारे प्रशिक्षण', 'एड्स रोकथामबारे अन्तर्क्रिया', 'एचआइभी/एड्स कार्यशाला गोष्ठी' जस्ता शीर्षकका समाचारहरूले यसको पुष्टि गर्छन्। राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका सभा सम्मेलनहरू पत्रिकाका शीर्ष समाचार बनेका छन्। तिनमा प्रमुख वक्ताहरूको भाषण, दृष्टिकोण र विचारलाई विशेष महत्व दिइएको छ। तर स्थानीय स्तरमा हुने यस्ता गतिविधिहरू पत्रिकाका भित्री पानामा स-साना समाचार बनेका पाइन्छन्। र त्यहाँ ती गतिविधिहरूको सामान्य विवरण मात्र दिइएको हुन्छ।

एचआइभी/एड्स रोकथाम तथा नियन्त्रणसम्बन्धी अरू गतिविधिहरूले रोगका विभिन्न पक्षहरूमा ध्यान केन्द्रित गरेको पाइन्छ। 'डाइभर र खलाँसी-हरूलाई एड्स सचेतन कार्यक्रम', 'यौन व्यवसायीहरूलाई एड्स प्रशिक्षण', 'वेचिन लागेकी चेलीको प्रहरीद्वारा उद्धार', 'चेलीवेटी बेच-बिखनमा संलग्न गिरोह प्रहरीको फन्दामा', 'वादी समुदायमा वेश्यावृत्ति नियन्त्रण गरिने', 'निःशुल्क

कण्डम वितरण', 'स्कूल र कलेजका विद्यार्थीहरूलाई एड्स तालिम', 'दौतरी शिक्षा तालिम सम्पन्न', 'एचआइभी/एड्स नियन्त्रणको लागि सफलतम्', 'सफलतम् अभियान सफल' जस्ता शीर्षकहरूले यस विविधताको पुष्टि गर्छन् ।

कण्डम दिवस र विश्व एड्स दिवसमा गरिएका गतिविधिहरूले पत्रिकामा निकै स्थान ओगटेका छन् । यी अवसरमा एड्सविरुद्ध जनचेतना ज्वाली निकाल्ने, प्रधानमन्त्रीलगायत अरू राजनीतिज्ञहरूले भाषण गर्ने; जनचेतना वृद्धि गर्न पोस्टर, पम्प्लेट वितरण गर्ने, निबन्ध, गीत, हाजिरीजवाफ प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने; एड्ससम्बन्धी सडक नाटक र टेलिफिल्म प्रदर्शन गर्ने जस्ता विविध कार्यक्रमहरूको आयोजना हुने गरेको रिपोर्टिङहरूको अध्ययनबाट खुल्दछ । यस्ता दिनलाई समाजका विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरू संलग्न गराई शैक्षिक, मनोरञ्जक कार्यक्रममार्फत स्थानीयस्तरमा एचआइभी/एड्ससम्बन्धी जनचेतना बढाउने काममा प्रयोग गरिएको कुरा रिपोर्टिङहरूले दर्शाउँछन् । यसबाहेक, अधिराज्यका विभिन्न भागहरूमा एचआइभी/एड्ससम्बन्धी टेलिफिल्म, सडक नाटक र सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू सम्पन्न गरिँदै आएको छापामा पढ्न पाइन्छ ।

गैरसरकारी संस्थाका गतिविधिहरू पनि रिपोर्टिङमार्फत पाठक सामु पस्किएका छन् । माइती नेपाल, लाल्स, वी.पी. स्मृति स्वास्थ्य प्रतिष्ठान, एबीसी नेपाल, महिला पुनर्स्थापना केन्द्र, एड्सक्याप, आदि संस्थाले गरेका कार्यक्रमहरूबारे पटक-पटक पढ्न पाइन्छन् । यी संस्थाहरूले नेपाल फर्किएकाहरूलाई पुनर्स्थापना गर्ने, लागूपदार्थ दुर्व्यसनीहरूलाई सुरक्षित सुई उपलब्ध गराउने तथा तिनलाई पुनर्स्थापित गर्ने, राजमार्ग क्षेत्रमा सवारी चालक, होटल व्यवसायी, यौन व्यवसायीहरूलाई सचेत तुल्याउने, एचआइभी/एड्स तथा यौन रोगहरूबारे परामर्श दिने, स्थानीयस्तरका कार्यकर्ताहरूलाई तालिम दिने जस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन गरेको थाहा पाइन्छ ।

सङ्क्रमणको खतरामा रहेका र सङ्क्रमितहरूबारेको रिपोर्टिङ

मूलतः यौन व्यवसायी र तिनका ग्राहक, वेश्यालयमा बेचिएका महिलाहरू र लागूपदार्थ दुर्व्यसनीहरू नै एचआइभी/एड्स सङ्क्रमणको खतरामा भएको चित्रण गरिँदै आएको छ । तर पछिल्ला दिनहरूमा सङ्क्रमित रगत र वैवाहिक सम्बन्धबाट पनि एचआइभी/एड्स सर्ने गरेका घटनाहरू पत्रिकामा छापिएका छन् । समाचारहरूले काठमाडौं उपत्यकामा मात्र तीस हजारभन्दा बढी यौन व्यवसायीहरू सक्रिय रहेको, भारतका वेश्यालयहरूमा करिब दुई लाख नेपाली महिलाहरू भएको र अधिराज्यभर कम्तीमा चालीस हजार लागूपदार्थ दुर्व्यसनी रहेको उल्लेख गरेका छन् । यद्यपि, यी तथ्याङ्कहरूको विश्वसनीयता छुट्टै चर्चाको विषय हुनसक्छ ।

यौन व्यवसायीहरूसम्बन्धी रिपोर्टिङमा प्रायः उनीहरूप्रति सहानुभूति देखिन्छ । तिनमा महिलाहरू वेश्यावृत्तिमा संलग्न हुनुपछाडि धेरैजसो गरिवी र

पुरुषहरूबाट धोकापूर्ण व्यवहार कारक रहेको उल्लेख गरिएको छ । बलजपती वेश्यावृत्तिमा लगाइएको वा साथीसङ्गीहरूको प्रोत्साहन पनि यस्ता काममा संलग्न हुनुको कारण भनिएको छ । अधिकांश यौन व्यवसायीहरू एचआइभी/एड्स र यौन रोगहरूबारेको अनभिज्ञतालाई पनि छापामा महत्वका साथ उल्लेख छ । यौन व्यवसायीहरूले आफ्नो पेशालाई घृणा गर्छन् तर उनीहरू सोही पेशा अझाल वाध्य छन् भन्ने उल्लेख पाइन्छ, समाचारहरूमा । वादी महिलाहरूको सन्दर्भमा भने उनीहरू परम्परागत रूपमा यस पेशामा संलग्न भएको लेखिएको पाइन्छ ।

अनौठो छ, भारतका वेश्यालयमा बेचिएका नेपाली महिलाहरूको सङ्ख्या, उनीहरूमा एचआइभी सङ्क्रमण दर र उनीहरूले दैनिक कतिजना ग्राहकलाई मनोरञ्जन दिन्छन्, जस्ता आँकडा निकाल्न जति ध्यान दिइएको छ, त्यति ध्यान नेपालबाहिर काम गर्न जाने पुरुषहरूको गतिविधिमा दिइएको छैन (पीग सन् २००२ए: १२३) । वेश्यालयमा पुऱ्याइएका महिलाहरू एचआइभी सार्नमा जिम्मेवार होलान् तर मुलुकबाहिर कार्यरत यी पुरुषहरू पनि कम जिम्मेवार छैनन् त्यसका लागि । तर छापारूले यो तथ्यलाई खासै ध्यान दिएको पाइँदैन ।

लागूपदार्थ दुर्व्यसनीहरूका कथाहरू एचआइभी सङ्क्रमणसँग जोडेर बेलाबखत रिपोर्टिङ गरिन्छन् । ‘लागूपदार्थ दुर्व्यसनीको “गन” र एचआइभी/एड्स’, ‘लागूपदार्थ दुर्व्यसनीबीच एड्स फैलियो’, ‘लागूपदार्थ दुर्व्यसनीमा एड्स आतङ्क’ जस्ता शीर्षकमा प्रकाशित हुने रिपोर्टिङले लागूपदार्थ दुर्व्यसनीहरूको संसारको वर्णन गर्ने गरेका छन् । यस्ता समाचारमा उनीहरूको सुई लिने व्यवहार, स्वास्थ्य स्थिति, एचआइभी/एड्ससम्बन्धी ज्ञान र उमेर तथा पारिवारिक पृष्ठभूमिलाई केलाउने गरिएको छ ।

विशेषगरी सन् १९९६ पछिका रिपोर्टिङमा तथ्याङ्कहरूलाई मानवीय अनुहार दिन थालेको देखिन्छ । यसअघि भारतबाट एचआइभी/एड्स भएर फर्काइएका नेपाली महिलाहरूका कारुणिक कथा-व्यथा समय-समयमा आउने गरे पनि यो रोगबाट प्रभावित समाजका अरू तह र वर्गका व्यक्तिहरूको कथा भने बाहिर आएको थिएन । एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूबारेका कथा-रिपोर्टिङमा रोग लागेकालाई समाजले घृणा र भेदभाव होइन, माया, सहयोग र भरोसा दिनुपर्ने आग्रह गरिएका छन् । ‘मलाई एड्स छ, मलाई अँगालो मार’, ‘म एचआइभीसँग बसिरहेको छु’, ‘मौनता तोड्दै एचआइभी पीडितहरू आफ्नो कथा सुनाउँछन्’ जस्ता शीर्षकमा छापिने समाचारमा एचआइभी/एड्स भएकालाई पारिवारिक माया, ममता र स्याहारको आवश्यकता छ, उनीहरू अपराधी होइनन्, यो रोगबाट जो कोही पनि सङ्क्रमित हुन सक्दछन् र साधारण हेलमेलबाट यो रोग सदैँन भन्ने सन्देश पाइन्छ । यस्ता रिपोर्टिङ एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूद्वारा स्थापित ‘प्रेरणा’ नामक संस्थाको स्थापनापछि छापामा देखिन थालेका हुन् । १९९७ को सेप्टेम्बरमा ‘प्रेरणा’को

स्थापना भएको थियो र सोही वर्ष नोभेम्बरमा यसले 'एड्स पिकनिक'को आयोजना गर्‍यो, सार्वजनिक रूपमा । 'पिकनिक'मा एचआइभी/एड्स भएकाहरूले आफ्नो कथा सार्वजनिक गरे जसलाई छापाहरूले महत्ता दिएर छापे । यहीँबाट शुरु भएको हो नेपाली छापामा एचआइभी/एड्सलाई मानवीय स्वरूप दिने प्रवृत्तिको थालनी । यसअघि आफ्नै पहलमा छापाले यस्ता रिपोर्टिङ गर्न सकेको थिएन । एचआइभी/एड्स रोगीबारे मात्रै नभई अरू कतिपय असहाय व्यक्ति वा संस्थाका पीडा, वेदना छापामार्फत सार्वजनिक गरिएका र त्यसबाट उनीहरूलाई सहयोग, स्रोत जुटाउन मद्दत गरिएको पाइन्छ ।

एचआइभी/एड्स भएकाहरूबारेका रिपोर्टिङले अस्पतालमा गरिने भेदभावलाई पनि बाहिर ल्याएका छन् । 'चिकित्सकद्वारा नै एड्स पीडितको उपेक्षा', 'एड्सका विरामीले अस्पताल बस्न पाएनन्', 'स्वास्थ्य क्षेत्रमा पनि भेदभाव' जस्ता शीर्षकमा छापिएका समाचारहरूले अस्पतालहरूको नामसमेत उल्लेख गरेर तिनले एड्सका विरामीहरूलाई भर्ना नगर्ने, अन्य अस्पतालमा पठाउने, डाक्टर र नर्सहरूले ती रोगीहरूलाई नछुने, उपचार गर्न हिचकिचाउने, र दुर्व्यवहारसमेत गर्ने तथ्यलाई सार्वजनिक गरेका छन् । तर यसै लेखको 'एचआइभी/एड्सका मेडिकल सवालहरू' खण्डअन्तर्गत उल्लेख गरिए भैं स्वास्थ्यकर्मीहरूले त्यस्ता विरामीहरूलाई सेवा गर्न विशेष तालिम नपाएको र अस्पतालमा यसबारे विशेष व्यवस्था नभएको तथ्यलाई यस सवालको अर्को पाटोका रूपमा लिन सकिन्छ ।

वैचारिक लेखन

नेपाली छापामा एचआइभी/एड्सबारे रिपोर्टिङसँगसँगै वैचारिक लेखहरूले पनि यथेष्ट स्थान पाएका छन् । यी लेखहरूमा मूलतः दुई किसिमले विचारको प्रवाह भएको छ । पहिलो, सम्पादकीयमार्फत आएका पत्रिकाका दृष्टिकोणहरू र दोस्रो, समाजका विभिन्न वर्ग तथा पेशामा संलग्न रहेका व्यक्तिका अवधारणाहरू । लेख तथा अन्तर्वार्तामार्फत विज्ञहरूका विचार आएका छन् भने अरूले लेखमार्फत आफ्ना कुरा राखेका छन् । केहीले पाठक-प्रतिक्रिया मार्फत आफ्ना भावना र तर्क व्यक्त गरेका छन् । त्यसबाहेक, केही सङ्क्रमणको शिकार भएकाहरूको पनि अन्तर्वार्ता छापिएका छन्, पत्रिकाहरूमा । प्रारम्भिक कालका लेखहरू अधिकांश विदेशीहरूद्वारा लेखिएका र विदेशी पत्रिकाबाट साभार गरिएका हुन्थे । तर सन् १९८० को दशकको मध्यदेखि नै नेपालीहरू, विशेषगरी स्वास्थ्य विशेषज्ञहरू,ले वैचारिक लेखनतर्फ कलम चलाएको पाइन्छ । यो रोगबारे छापामा आएका वैचारिक लेखमा यो रोग के हो; सङ्क्रमण कसरी हुन्छ; को बढी प्रभावित छ; यसबाट कसरी बच्न सकिन्छ; विभिन्न क्षेत्रबाट कसरी रोकथाम र नियन्त्रण भइरहेको छ, र गर्न सकिन्छ; एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूलाई कसरी सेवा, सहयोग र पुनर्स्थापना गर्न सकिन्छ भन्ने

जस्ता विभिन्न पक्षहरूमाथि प्रकाश पारिएको छ । लेखकहरूको पेशागत पृष्ठभूमिवारे प्रायः लेखमा उल्लेख गरिएको नपाइए पनि तीमध्ये केही स्वास्थ्य-कर्मी या विशेषज्ञ, केही सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रका कार्यक्रम सञ्चालनमा संलग्न रहेका र केही स्वतन्त्र लेखकहरू भएको बुझ्न सकिन्छ । यद्यपि, लेखकहरूको नामबाट के तथ्य प्रष्ट हुन्छ भने अधिकांश ती पुरुष हुन् ।

एड्स विश्वव्यापी महामारी हो; यो कुनै औषधोपचार नभएको अनि मृत्युको प्रमुख कारक हो; यसको वृद्धिदर अफ्रिका र एसियामा अप्रत्याशित छ; र रोकथाम नै यो रोगविरुद्धको सबैभन्दा प्रभावकारी हतियार हो भन्ने जस्ता पृष्ठभूमिमा प्रायः लेखहरू लेखिएका छन् । अध्ययन अवधिभित्र परेका लेखहरूमा खासै विषयगत विविधता पाइन्न । पहिलेदेखि नै चेतनाको कमी र अशिक्षा; भारतसँगको खुला सीमाना र चेलीबेटी बेच-बिखन; लागूपदार्थको दुर्व्यसन नै नेपालमा एचआइभी/एड्स बढ्नुका प्रमुख कारक तत्वका रूपमा पेश गरिएका छन् । उदाहरणका लागि, डा. विजयलाल गुरुवाचार्यले सन् १९८९ मै “हामीले रोकथाममा बढी प्रयास गर्नुपर्छ; रोगविरुद्ध जनचेतना फैलाउन सिङ्गो समाजलाई नै अग्रसर गराउनु पर्छ; र साथै एड्स लागेका व्यक्तिहरूलाई सहयोग र हौसला प्रदान गर्नुपर्छ; उनीहरूसँगको साधारण हेलमेलले एड्स सद्देन” भन्ने कुरा लेखिसक्नु भएको थियो (राइजिड नेपाल १ डिसेम्बर १९८९) । यी विचारहरू आजका वैचारिक लेखहरूमा पनि त्यत्तिकै भेटिन्छन् । तर शुरुतिर एचआइभी/एड्सलाई लागूपदार्थ दुर्व्यसनसँग बढी जोडिएका हुन्थे भने हालका वर्षहरूमा एचआइभी/एड्स फैलिनुको प्रमुख कारण असुरक्षित यौन सम्पर्क हो भन्ने बारम्बार दोहोर्‍याइएको पाइन्छ । कण्डमको प्रयोग, सुरक्षित यौन सम्पर्क, यौनरोगहरूको नियन्त्रण र उपचार, सफा सुई तथा अन्य औजारहरूको प्रयोग, लागूपदार्थ दुर्व्यसनको नियन्त्रण, चेलीबेटी बेच-बिखन तथा देहव्यापार नियन्त्रण, सुरक्षित रगतको प्रयोग जस्ता विधिहरू एचआइभी/एड्स रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि महत्वपूर्ण ठानिएका छन् । सन् १९९० को उत्तरार्धमा एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूको सेवा, सहयोग तथा पुनर्स्थापनावारे पनि वैचारिक लेखहरू प्रकाशित भइरहेका छन् ।

एचआइभी/एड्सवारे प्रकाशित लेखहरू अध्ययन गर्दा के पाइन्छ भने कतिपय लेखकहरूले विभिन्न समयमा बारम्बार एउटै कुरा दोहोर्‍याइरहने र पूर्व-प्रकाशित लेखहरूलाई समेटेर जो कोहीले पनि नयाँ लेख सृजना गर्नसक्ने देखिन्छ । उदाहरणका लागि भविन्द्र भण्डारीका यसवारेका लेखहरू *राइजिड नेपाल*मा पटक पटक छापिएका छन् । एचआइभी/एड्स एउटा बहुपक्षीय विकास समस्या भएको र सहभागितामूलक योजना निर्माण तथा व्यवस्थापन एवं सूचना, शिक्षा तथा सञ्चार यस रोगविरुद्ध प्रभावकारी हुने, आदि तर्क पाइन्छन् उहाँका लेखहरूमा (राइजिड नेपाल २६ डिसेम्बर १९९८; १६ अप्रिल र १० जुन १९९९; ८ अक्टोबर २०००) । यी विभिन्न पक्षहरूमाथि भिन्दा भिन्दै ती लेखमा गहिरिएर

र विभिन्न दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गरिएका भए ती सशक्त र प्रभावी हुने थिए । तर ती लेखमा उही कुरा र उस्तै तर्कमात्र पाइन्छन् । त्यसैगरी *राइजिड नेपाल*मै १ डिसेम्बर २००१ प्रकाशित महेन्द्र चालिसेको लेख, १ डिसेम्बर २००२ मा प्रकाशित बलराम चौलागाईंको लेख र २१ मार्च तथा ३१ अक्टोबर २००२ मा प्रकाशित मोहन के.सी.का लेखहरूले पहिल्यै प्रकाशित भइसकेका कुराहरूलाई दोहोऱ्याउनुबाहेक अन्य नयाँ सवाल उठाउन सकेको देखिँदैन । पत्रिकाका सम्पादकीयहरूमा पनि एकैखाले तर्क पाइन्छन्— ‘रोकथाम र नियन्त्रण नै महत्वपूर्ण हो’, ‘यसका लागि जनचेतना जगाउनु पर्छ’, ‘देहव्यापार र चेलीबेटी बेच-बिखन नियन्त्रण गर्नुपर्छ’ आदि ।

नेपाली छापाका सम्पादकीय र वैचारिक लेखहरूले उठाएका मुद्दाहरूलाई यो परिच्छेदमा विभिन्न शीर्षकहरूमा विभाजन गरेर चर्चा एवं विश्लेषण गरिएको छ ।

देहव्यापार, चेलीबेटी बेच-बिखन र एचआइभी/एड्स

नेपालमा ९५ प्रतिशतभन्दा बढी एचआइभी सङ्क्रमण असुरक्षित यौन सम्पर्कबाट हुने गरेको र भारतका विभिन्न वेश्यालयहरूमा बेचिएका नेपाली चेलीबेटीहरू एचआइभी/एड्सबाट सङ्क्रमित भएर नेपाल फर्कने पृष्ठभूमिलाई धेरैले लेखहरूको विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ । ‘चेलीबेटी बेच-बिखन’, ‘माइती तर्साउने चेलीहरू’, ‘यौन व्यवसायको विकृति’, ‘देहव्यापार र सामाजिक चेतना’, ‘वेश्यावृत्तिको समस्या’ जस्ता शीर्षकका सम्पादकीय र ‘अवैध यौन व्यवसाय चिन्ताको विषय’, ‘दुई लाख नेपाली चेलीको क्रन्दन कसले सुन्ने’, ‘एड्स र नेपाली कान्छीहरू’, आदि शीर्षकका लेखहरू छापामा प्रकाशित छन् । सिन्धुपाल्चोक, काभ्रेपलाञ्चोक, नुवाकोट, धादिङ, रसुवा, मकवानपुर, उदयपुर जिल्लाहरू चेलीबेटी बेच-बिखनका लागि चर्चामा आउने गरेका छन् । नुवाकोट र सिन्धुपाल्चोकमा त यो कार्यले सामाजिक मान्यता नै प्राप्त गरेको ती सामग्रीमा उल्लेख भएको पाइन्छ । राम्रो काम-दाम, विवाह र सुनौलो भविष्यको आशामा देह व्यापारीको पञ्जामा सजिलै फस्नेमा ग्रामीण भेगका अशिक्षित युवतीहरू, गलैँचा र गार्मेन्ट कारखानामा काम गर्ने महिलाहरू भएका पढ्न पाइन्छ । त्यस्तै, सुदूरपश्चिमका केही जिल्लाहरूमा वेश्यावृत्ति देउकी प्रथासँग गाँसिएको र मध्यपश्चिमका केही जिल्लाहरूमा वादी समूह परम्परागत रूपमा वेश्यावृत्तिमा संलग्न भएको लेखिएको छ ।

सन् १९९६ मा दुई सयभन्दा बढी बेचिएका नेपाली चेलीहरू भारतका विभिन्न वेश्यालयहरूबाट नेपाल फर्काइएका थिए । सो विषयलाई लिएर पत्रिकामा धेरै लेखहरू छापिएका देखिन्छन् । बृहत् र अल्पकालीन एवं दीर्घकालीन परिणाम ल्याउन सक्ने संवेदनशील विषय भएकाले यसले पत्रिकामा धेरै महत्व पाउनु स्वभाविकै हो ।

चेलीवेटी बेच-बिखन र पुनर्स्थापनाबारेका मिडिया सामग्रीमा मुख्य तीन विषयहरू उठाइएका छन् । पहिलो, अल्पकालीन रूपमा बेचिएका चेलीहरू फर्काउनु एवं पुनर्स्थापना गर्नु जरुरी छ र दीर्घकालीन रूपमा यसलाई नियन्त्रण गर्न दबो राजनीतिक प्रतिबद्धता र स्पष्ट एवं बृहत् सरकारी नीतिको आवश्यकता जनाइएको छ । केहीले त यो एउटा क्षेत्रीय समस्या भएकाले यसको दीर्घकालीन समाधान सार्क सङ्गठनमार्फत गरिनुपर्ने तर्क गरेका छन् । दोस्रो, 'बेचिएका चेलीहरू फर्काइने कार्यले नेपालमा विभिन्न दुष्परिणामहरू ल्याउन सक्दछ । तसर्थ नेपाली चेलीहरू मात्रै यहाँ फर्काउनु र पुनर्स्थापित होउनु भन्ने सुनिश्चित गर्न प्रभावकारी छानबिन र जाँचबुझ गरिनुपर्छ । अन्यथा, पूर्वी नेपालमा भुटानी शरणार्थी थुप्रिए जस्तै दक्षिण एसियाका एचआइभी/एड्सबाट सङ्क्रमित यौन व्यवसायीहरू नेपालमा थुप्रिन सक्ने' स्थितिप्रति यी लेखहरूले ध्यानाकर्षण गरेको पाइन्छ । तेस्रो, फर्काइएका महिलाहरूको उचित पुनर्स्थापना र सामाजिकीकरण गरिनु जरुरी छ । पुनर्स्थापनाका सन्दर्भमा, केही लेखकहरूले सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूले यस्ता महिलाहरूको सामूहिक मञ्च खडा गरी उनीहरूलाई सहकारी संस्था चलाउन र आर्थिक गतिविधिमा संलग्न हुन सहयोग गर्नुपर्ने र ती महिलाहरूलाई एड्सको रोकथाम एवं नियन्त्रणमा परिचालन गर्न सकिने सुझाव दिएका छन् । केही अन्यले फर्काइएका ती महिलाहरूलाई उचित वासस्थानको व्यवस्था गर्नुपर्ने र स्वास्थ्य उपचार, परामर्श सेवा र सीप विकासको प्रबन्ध गर्नुपर्ने बताएका छन् । त्यसबीचमा उनीहरूलाई प्रहरी र पत्रकारबाट अनुसन्धान एवं रिपोर्टिङको नाममा हुनसक्ने हिंसाबाट पनि सुरक्षा गर्नु जरुरी हुन्छ भनेर लेखकहरूले सतर्क गराएका छन् ।

केही लेखहरूले देहव्यापार र चेलीवेटी बेच-बिखनका कानूनी पक्षलाई उजागर गरेका छन् । प्रायः कानून व्यवसायीहरूले लेखेका यी लेखहरूमा वेश्यावृत्ति अनैतिक कार्य, सामाजिक समस्या र एचआइभी/एड्सको प्रमुख कारण भए पनि यसलाई नेपालको कानूनमा अपराध भनी व्याख्या नगरिएको बताइएको छ । कानूनले वेश्यावृत्तिलाई अपराध घोषणा नगरेकोले यसमा संलग्न व्यक्तिलाई सजायको व्यवस्था छैन । यद्यपि, अरूलाई बलजपती वेश्यावृत्तिमा संलग्न गराउनेलाई १० देखि १५ वर्षसम्मको जेल सजाय हुन सक्छ । चेलीवेटी बेच-बिखनको सम्बन्धमा बेच्दै गरेको अवस्थामा समातिए बेच्नेलाई १० वर्षसम्मको जेलसजाय र बेचिसकेको भए उसलाई २० वर्षसम्मको सजाय हुने व्यवस्था मुलुकी ऐनले गरेको छ । यदि खरिदकर्ता नेपालमा समातिए ऊ पनि बेच्ने सरहकै सजायभागी हुने कुरा सो ऐनमा उल्लेख छ । त्यसमाथि नेपालको संविधान २०४७ ले मानवको खरिद-बिक्री गर्न प्रतिबन्ध लगाएको छ । चेलीवेटी बेच-बिखन नियन्त्रण गर्न हालको सजायलाई बढाएर बेच्नेलाई सर्वस्वसहित जन्म कैद र बेचिनेलाई क्षतिपूर्तिको

व्यवस्था जस्ता कानूनी प्रावधान बनाउनुपर्ने तर्क ती लेखहरूमा गरिएको छ ।
वेश्यावृत्तिको कानूनी पक्षबारे दुईथरी तर्क पाइन्छन् । एकथरीले यो
नियन्त्रणका लागि कानूनी प्रावधान नभए पनि वेश्यावृत्ति अनैतिक कार्य र
अपराध, यौन रोग र एचआइभी/एड्सको प्रमुख कारण भएकोले यसलाई
नियन्त्रण गर्न समयमै उपयुक्त कानून निर्माण गरिनुपर्छ भनेका छन् ।
अर्कोथरी को तर्क छ- “कि वेश्यावृत्तिलाई कानूनी रूपमा नै पेशाको संज्ञा
दिई उचित ढङ्गले व्यवस्थापन गर्नुपर्छ कि यसका दुष्परिणामहरू प्रष्ट पारेर
नियन्त्रणतर्फ ठोस कदम चाल्नुपर्छ ।”

वेश्यावृत्ति र चेलीबेटी बेच-बिखन नियन्त्रण गर्न कानूनी प्रावधानको
अलावा यस्ता गतिविधिमा संलग्नहरूलाई खोज्न, पक्रन र सजाय दिन
स्थानीय प्रशासन र प्रहरीलाई सरकारले संलग्न गराउनु पर्छ भन्ने विचार यी
लेखहरूमा व्यक्त गरिएका छन् । “यस्ता अभियानहरू देशव्यापी रूपमा
सञ्चालन गरिनुपर्छ र प्रभावितहरूलाई वैकल्पिक रोजगार वा कार्यक्रमको
व्यवस्था गरिनुपर्छ,” लेखहरूमा भनिएको छ । वेश्यावृत्तिको नियन्त्रण केही
व्यक्ति वा संस्थाका प्रयासबाट मात्र सम्भव नभएर बृहत् सामाजिक अभियान
र ऐक्यबद्धताबाट मात्र सम्भव हुने निष्कर्ष ती लेखमा पाइन्छ । यद्यपि, प्रहरी
स्वयं नै बेच-बिखनमा संलग्न रहेको, बेच-बिखनमा संलग्न गिरोहहरूलाई
संरक्षण प्रदान गरिरहेको भन्ने समाचारहरू पनि पत्रिकामा बेलाबखत आउने
गरेका छन् ।

महिला र एचआइभी/एड्स

एचआइभी/एड्सको विश्वव्यापी महामारी फैलाउनमा पुरुषहरू बढी
जिम्मेवार भए पनि यस रोगबाट महिलाहरू बढी सङ्क्रमित एवं खतराभिमुख
रहेको तथ्य कतिपय लेखहरूले औल्याएका छन् । यी लेखहरूका अनुसार
विश्वका अधिकांश समाजहरूमा महिलाभन्दा पुरुष नै बढी शक्तिशाली भएका,
तुलनात्मक रूपमा पुरुषका नै बढी यौन साथी हुने र पुरुषहरूले नै यौन
सम्पर्कको मात्रा र स्वरूप निर्धारण गर्ने हुनाले पुरुषको व्यवहारले नै
एचआइभी कसलाई र कति छिटो सर्दछ भन्ने निर्धारण गर्दछ । त्यसमाथि,
प्रायः महिलाहरू आर्थिक रूपमा पुरुषमा भर पर्ने हुनाले आफ्नो श्रीमानलाई
यौन व्यवहार परिवर्तन गर्न दबाव दिन सक्दैनन् । र, पुरुषले महिलालाई
सुरक्षित यौन सम्पर्क गर्ने अवसरबाट प्रायः वञ्चित गरेको पाइन्छ । यस्तो
परिस्थितिमा पनि धेरै एचआइभी/एड्ससम्बन्धी कार्यक्रमहरू महिलातर्फ लक्षित
हुनु कति उपयुक्त हुन्छ ? लेखहरूमा प्रश्न गरिएको छ ।

एचआइभी/एड्सको खतरा रोक्न लैङ्गिक समानतामा आधारित कदमहरू
चाल्न आवश्यक भएको तर्क केही लेखमा गरिएको छ । समाजमा विद्यमान
सामाजिक, आर्थिक असमानता र महिलाविरुद्धका परम्परागत भेदभावका कारण

महिलाहरूका लागि एचआइभी/एड्स कार्यक्रम सञ्चालन गर्न अष्टचारो हुने गरेको यी लेखले औल्याएका छन् । यी लेखमा भनिएको छ: “धेरैजसो कार्यक्रमहरूले महिलालाई असहाय र पीडितको रूपमा चित्रण गर्दछन् । यो नीतिमा परिवर्तन हुन आवश्यक छ । एचआइभी/एड्सविरुद्धका लडाईंमा महिलाहरूलाई सक्रिय एवं समान रूपमा सहभागी बनाइनु पर्छ । यसको शुरुआत शिक्षित नारीहरू एकजुट भएर आफ्नो परिवार, साथी, छिमेकी र दुर्गम भेगका अशिक्षित महिलाहरूलाई एचआइभी/एड्सविरुद्ध सचेत तुल्याउनेजस्ता कार्यवाट गर्न सकिन्छ ।”

यसअघि नै उल्लेख गरिसकियो; वैचारिक लेखनमा महिलाहरूको सहभागिता न्यून छ । एचआइभी/एड्स क्षेत्रमा प्रत्यक्ष र अझ, स्थानीयस्तरमा संलग्न महिला कार्यकर्ताहरूका कार्य-अनुभव एवं उनीहरूले भोग्नु परेका व्यक्तिगत तथा सामाजिक समस्याहरूले वैचारिक लेखनमा मात्र नभई रिपोर्टिङमा समेत स्थान पाएको देखिँदैन । नेपालमा एचआइभी/एड्सबारे अध्ययन गर्नुभएकी डा. स्टेसी पीगको लेखमा नेपालको सामाजिक परिवेशमा एचआइभी/एड्सबारे चेतना फैलाउने क्रममा कार्यकर्ताहरूले आफूभित्रकै अष्टचारोपन र अवरोधसँग जुम्नुपर्ने, यौनसम्बन्धी छलफल गर्दा उत्पन्न हुने ‘लज्जाजनक’ स्थितिको सामना गर्नुपर्ने र यस्तो काम गर्दा समाजले आफूलाई नराम्रो दृष्टिकोणले हेर्ने पो हो कि भन्ने सोचाइ कार्यकर्ताहरूमा आउने कुराबारे छलफल गरिएको छ (सन् २००९: ५१५) । नेपाली छापामा पनि यस्ता नयाँ आयाम तथा सवालहरू आउन जरुरी छ, जसले गर्दा पाठ्यसामग्री रोचक त हुन्छन् नै ती एचआइभी/एड्स क्षेत्रमा कार्यरतहरूका लागि पनि फलदायी हुने थिए ।

कण्डम, कण्डम र विश्व एड्स दिवस, र एचआइभी/एड्स

सुरक्षित यौन सम्पर्कको लागि भरपर्दो साधन ठानिएको कण्डमबारे पनि छापामा प्रशस्त लेखहरू आएका छन् । सन् १९६० यता अमेरिकी सरकारको सहयोगमा नेपाल परिवार नियोजन सङ्घ र नेपाल सीआरएस कम्पनीमार्फत नेपालमा कण्डम वितरण गरिँदै आएको हो । विशेषगरी स्वास्थ्य विशेषज्ञहरूद्वारा लेखिएका ‘कण्डमको प्रयोग र यसका फाइदा’, ‘कण्डम: एड्सबाट बच्न सजिलो माध्यम’, ‘एचआइभी/एड्स र यौन रोग नियन्त्रणका लागि कण्डम’ जस्ता शीर्षकका यी लेखहरूमा नेपालमा कण्डम सजिलै उपलब्ध रहेको, प्रयोग गर्न सजिलो, उच्च गुणस्तरको, सस्तो र भरपर्दो, र अन्य नकारात्मक असर नभएकोले यौन रोग तथा एड्स नियन्त्रणका लागि भरपर्दो र उपयुक्त रहेको तथ्य औल्याएका छन् । लेखहरूका अनुसार कण्डमको सर्वव्यापी प्रयोगमा वृद्धि ल्याउन मिडियाका विभिन्न माध्यममार्फत देशव्यापी जनचेतना ल्याउनुपर्छ । हुन त कण्डम नेपाली समाजमा परिचित नाम भैनसकेको कुरालाई यस अध्ययन भित्र नपरेका

पत्रिकाहरूमा प्रकाशित लेखहरूले बताएका छन् (दीक्षित सन् २००२, योगी सन् २००२) । तर कण्डमको सकारात्मक पक्ष औल्याइएका लेखहरूसँगसँगै 'विकृत विज्ञापनको असर', 'यौन शिक्षा र परिवार नियोजनको प्रचारले ल्याएका विकृतिहरू', जस्ता शीर्षकमार्फत कण्डमले 'समाजमा छाडा प्रवृत्ति ल्याउने', 'कलिलै उमेरमा यौन सम्पर्क गर्न प्रोत्साहित गर्ने' र यस्ता विज्ञापनहरू 'नेपाली समाजका लागि उपयुक्त नभएको' तर्क पनि छापामा पाइन्छन् । साथै यस्तो तर्क अघि सार्नेलाई पाठक प्रतिक्रियामार्फत यस्तो सोचाई र विचार आजको सन्दर्भमा अनुपयुक्त भएको आरोप लगाएको पनि पाइन्छ ।

देशव्यापी रूपमा मनाइने कण्डम दिवस र विश्व एड्स दिवसले पनि दैनिक पत्रिकाहरूमा प्रशस्तै स्थान पाएका छन् । यी अवसरमा एचआइभी/एड्स सबै दैनिकहरूका प्रमुख समाचार बन्नुको साथै सम्पादकीय र वैचारिक लेख पनि छापिने गरेका छन् । यी लेखहरूले एड्सको नियन्त्रण एवं रोकथाम गर्न यस्ता दिवसहरू अत्यन्तै उपयुक्त र सान्दर्भिक हुने उल्लेख गरेका छन् । यस्ता दिवसहरूले थोरै लगानीमा, मनोरञ्जन र शिक्षालाई सँगै गाँसेर देशव्यापी रूपमा मानिसका बानी, व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउन, एचआइभी/एड्स र यौन रोगविरुद्ध जनचेतना जगाउन, र निसङ्कोच यौनबारे छलफल र कुराकानी गर्न सघाउ पुऱ्याएको कुरा पनि यी लेखहरूमा पढ्न पाइन्छ । यसका साथै, यस्ता दिवसहरूले सरकारी, गैरसरकारी र स्थानीय संस्थाहरूबीच समन्वय र ऐक्यबद्धताको विकास गर्न सहयोग गर्ने देखिन्छ ।

यसै विषयका केही लेखहरूले कण्डम र एड्स दिवसहरू भाषण वा नारामा मात्र सीमित नरहनु भन्नेमा जोड दिएका छन् । यी लेखहरूले "नेपालमा एड्स सोचेभन्दा चाँडै फैलिइरहेको र अरबौंको विदेशी सहयोगका वावजुद सङ्क्रमण दरमा कुनै कमी नआएको परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा एचआइभी/एड्स साँच्चिकै कसरी फैलिइरहेको छ भन्नेतर्फ पर्याप्त ध्यान नदिई वर्षको एकपटक कण्डम दिवस र एड्स दिवस मनाउन मात्र सीमित रहने हो भने ती प्रयासहरू बालुवामा पानी खन्याए सरह हुने" बताएका छन् ।

बसाइ-सराइ र एचआइभी/एड्स

वैचारिक लेखनमा एचआइभी/एड्सलाई बसाइ-सराइसँग पनि गाँसिएको पाइन्छ । नेपालबाट खासगरी भारत र पछिल्ला दिनहरूमा अन्य मुलुकहरूमा पनि आर्थिक गतिविधि वा कामको लागि जाने पुरुषहरू, नेपालभित्रै पनि बराबर ओहोरदोहोर गरिरहने बस ट्रकका ड्राइभर, खलासीहरू र नेपालमा भ्रमण वा अन्य कामकाजको सिलसिलामा आउने विदेशीहरूले नेपालमा एचआइभी/एड्स फैलाइरहेकोतर्फ लेखहरूले ध्यान दिएको देखिन्छ । केही लेखहरूले नेपालको सन्दर्भमा मात्र केन्द्रित नभएर साधारणतया बसाइ-सराइ र एचआइभी/एड्सबीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको उल्लेख गरेका छन् । बसाइ-सराइ गर्नेहरू

पर्यटक, व्यापारी र कामदार मात्र हुन्छन्; राजनीतिक र द्वन्द्वका कारण उत्पन्न हुने शरणार्थी पनि हुन्छन् । तर यो शरणार्थी वर्गको सन्दर्भमा एचआइभी/एड्स ओभरलमा पर्न सक्दछ जबकि यो वर्ग एड्सप्रभावित हुने खतरा बढी हुन्छ भन्ने तर्क लेखहरूमा पाइन्छ । अझ केहीले त विश्वव्यापीकरण, सस्तो श्रम बजारको प्रोत्साहन र स्वास्थ्य क्षेत्रको निजीकरणले गरिबहरूको स्वास्थ्यलाई उपेक्षा गरेको, एचआइभी/एड्सको सङ्क्रमणप्रति अपेक्षाकृत ध्यान नदिएको र जनताको स्वास्थ्यविपरीत भएको आरोप पनि लगाएका छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा भने भारतसँगको खुला सीमा नै नेपालमा एचआइभी/एड्स बढ्नुको प्रमुख कारण भएको र रोगको नियन्त्रण तथा रोकथामका लागि सर्वप्रथम सीमानालाई प्रभावकारी ढङ्गले नियन्त्रण गरिनुपर्छ भन्ने विचार धेरै लेखहरूमा व्यक्त गरिएका छन् । साधारणतया बसाइ-सराइबाट हुने एचआइभी/एड्सको सङ्क्रमण रोकन विभिन्न मुलुकहरूबीच नीतिगत र कार्यगत समन्वय बढाउने सुझावको अलावा खासगरी सन् १९९० को दशकको पूर्वार्द्धमा छापिएका लेखहरूले नेपाल आउने विदेशीहरूलाई कडाइसाथ एचआइभी परीक्षण गरिनुपर्ने तर्क अधि सारेका छन् । तर त्यस्ता विचारको प्रतिवाद गर्दै विभिन्न लेख र पाठक प्रतिक्रिया छापिएका छन् । प्रतिवादीहरूको तर्क छ—नेपाल जस्तो सयौं किलोमिटर खुला सीमा भएको गरिब मुलुकमा यस्तो कार्य अप्रभावकारी, महङ्गो र अनुपयुक्त हुन्छ र यसले एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूलाई भेदभाव गर्छ ।

बालबालिका, युवा र एचआइभी/एड्स

विश्वका धेरै बालबालिका तथा युवाहरू एचआइभी/एड्सबाट प्रभावित भइसकेका र आगामी दिनहरूमा त्यस्तो सङ्ख्या अझ वृद्धि हुने दावा विभिन्न लेखहरूमा गरिएका छन् । यी लेखअनुसार नेपालमा पन्ध्रदेखि चौबीस वर्षका युवाहरूको सङ्ख्या करिब बीस प्रतिशत छ र एचआइभी/एड्स भएका मध्ये पचास प्रतिशतभन्दा बढी पच्चीस वर्ष मुनिका रहेका छन् । त्यसैगरी, तिनमा सन् २००१ को अन्तसम्ममा करिब तेह्र हजार बालबालिका एड्सका कारण टुहुरा भएको र करिब पन्ध्र सयलाई एचआइभी/एड्स भएको उल्लेख पाइन्छ । अभिभावकको लापवाहीले गर्दा छोराछोरीहरूले एचआइभी/एड्सको मार खेप्नु परेको र बालश्रम, सडक बालबालिका तथा बालयौन शोषण व्याप्त रहेको नेपाली समाजमा बालबालिकाहरू एचआइभी/एड्सको सङ्क्रमणको खतरामा रहेको तर्क कतिपय वैचारिक लेखहरूमा गरिएको छ । साथै, एचआइभी/एड्स नियन्त्रण तथा रोकथाम कार्यक्रममा बालबालिकाहरूको संलग्नता न्यून रहेको-तर्फ तिनले ध्यान आकृष्ट गरेका छन् ।

युवाहरूको प्रजनन स्वास्थ्य आवश्यकतातर्फ पर्याप्त ध्यान नदिएको तथ्य पनि लेखहरूमा पढ्न पाइन्छ । अभिभावकहरूले छोराछोरीसँग यौनबारे खुला

र सहज रूपमा कुरा गर्न नसक्नु, अठार वर्ष मुनिका युवाहरू यौन क्रिया-कलापमा संलग्न हुँदैनन् भन्ने गलत धारणा व्याप्त रहनु, र यौन शिक्षाको अभावमा युवाहरूका प्रजनन स्वास्थ्य आवश्यकता र चिन्ताहरूलाई उपयुक्त ढङ्गले सम्बोधन गर्न नसकिएको पक्षमाथि यी लेखहरूले प्रकाश पारेका छन् । यस्तो परिप्रेक्ष्यमा पाठ्यक्रममा यौन शिक्षाको समावेश, एचआइभी/एड्स र यौन रोगबारे उचित सूचना र परामर्श, दौतरी शिक्षा, र चेतना बढाउन मिडियाको प्रयोग, आदि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनु पर्ने सुझाव लेखहरूमा दिइएका छन् । युवाहरूका प्रजनन तथा यौन स्वास्थ्य आवश्यकता र मागहरू वयस्कका भन्दा पृथक हुने र तिनलाई उचित ढङ्गले निराकरण गर्न नसके युवाहरूले एड्स महामारीको ठूलो चोट खेप्नुपर्ने तर्फ पनि यी लेखहरूले सतर्क गराएको पाइन्छ ।

सन् १९९७ मा एचआइभी/एड्स, परिवार नियोजन र यौनबारे शिक्षा दिन कान्तिपुर एफएममा 'सीआरएस हटलाइन' सञ्चालन गरिएको थियो । स्रोताहरूसँग प्रत्यक्ष कुराकानी गरिने यो कार्यक्रम युवाहरूमाभक्त लोकप्रिय थियो । कार्यक्रम सञ्चालक र स्रोताका प्रश्नहरूको जवाफ दिन आमन्त्रित विज्ञहरूले सोचेभन्दा एकदमै फरक र 'अपाच्य' जिज्ञासा राखेर युवा स्रोताहरूले सञ्चालकहरूलाई नै स्तब्ध र अवाक् पारेको स्टेसी पीग (सन् २००२वी) ले उल्लेख गर्नुभएको छ । नेपाली समाजको लागि 'अनुपयुक्त' एवं 'उच्छृङ्खल' भएको ठहर गर्दै सो कार्यक्रम केही समयको प्रसारणपश्चात बन्द गरियो । यस विवादास्पद कार्यक्रम र यसले उब्जाएका मुद्दाहरूले वैचारिक लेखनमा स्थान पाउन सकेको छैन । त्यसैगरी, एचआइभी/एड्स क्षेत्रमा प्रत्यक्ष रूपमा दौतरी शिक्षा, परामर्शदाता, 'आउटरिच' कार्यकर्ताका रूपमा युवा जमातको संलग्नता रहे पनि यिनीहरूले छापामा यथोचित स्थान पाउन नसक्नु विडम्बना हो ।

सरकारी एवं गैरसरकारी क्षेत्र र एचआइभी/एड्स

नेपालमा सन् १९९० को दशकको शुरुदेखि एचआइभी/एड्स क्षेत्रमा वैदेशिक सहयोग ओझरिन थाल्यो । र, यससँगै गैरसरकारी सङ्घ-संस्थाहरूको सङ्ख्या एवं गतिविधिमा पनि तीव्रता आयो । गैरसरकारी संस्थाहरूको सङ्ख्यात्मक वृद्धिलाई चित्रण गर्न नेपाली छापामा 'च्याउ भै उम्रेका', 'छ्यासछ्यास्ती', 'सयकडौं', 'डलरको खेतीमा लागेका', जस्ता शब्दावली प्रयोग भएका छन् । 'नेपालमा एड र एड्स', 'च्याउभै उम्रेका एनजीओको उपलब्धि शून्य', 'गैर-सरकारी क्षेत्रबीच समन्वय आवश्यक', जस्ता शीर्षकमा प्रकाशित लेखहरूले गैरसरकारी क्षेत्रबाट धेरै साधन र स्रोत परिचालन भए पनि सुपरिवेक्षण, मूल्याङ्कन र अनुगमन गर्ने बलियो संयन्त्रको अभावमा गैरसरकारी क्षेत्रका प्रयासहरू एचआइभी/एड्स नियन्त्रण तथा रोकथाम गर्न खासै प्रभावी नभएको

उल्लेख गरेका छन् । लेखहरूमा भनिएको छ, 'समन्वयको अभाव छ । कतै कार्यक्रम नै छैनन् । कतिपय क्षेत्रहरूमा कार्यक्रमहरू दोहोरिएका छन् ।' लेखहरूको आग्रह छ- एचआइभी/एड्स क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी, गैरसरकारी-लगायत सबै संस्था वा निकायहरूले एउटै छाता मुनि र अझ बढी समन्वय, पारदर्शी तथा उत्तरदायित्वका साथ कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्छ । तर यी लेखहरूमा देखिने रोचक तर साभा प्रवृत्ति हो: सबै गैरसरकारी संस्थाहरूलाई एउटै वर्गमा राखेर तिनीहरू सबै डलर खेतीमा लागेका छन् भनी सामूहिक खेदो खन्ने ।

पत्रिकाहरूका रिपोर्टिङमा गैरसरकारी संस्थाहरूका गतिविधिहरूले जनचेतना फैलाइरहेको, सकारात्मक प्रभाव पारेको, उनीहरूले एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूलाई सहयोग तथा पुनर्स्थापना गरेको समाचारहरू बारम्बार आएका छन् । तर वैचारिक लेखनमा भने कुनै गैरसरकारी संस्थाविशेषको कार्यक्रम, नीति, उपलब्धिबारे विश्लेषण गरिएको पाइँदैन । ती संस्थाहरूले ल्याएका सकारात्मक या नकारात्मक परिवर्तनहरूको लेखहरूमा चर्चा विश्लेषण गरिँदा त्यसले संस्थाको गतिविधिलाई जनसमक्ष पुऱ्याउँथ्यो, संस्थाहरू अझ सक्रिय हुन प्रोत्साहित हुन्थे र गलत कामहरू भैरहेको भए सच्याउन बाध्य हुन्थे । त्यसैगरी, प्राज्ञिक छलफलमा दातृ सहयोगको राजनीति र यसले कार्यक्रमको स्वरूपमा पार्ने प्रभावबारे चर्चा हुने गरेपनि दैनिक पत्रिकामा भने यस सवालले गहिरो विश्लेषण पाउन सकेको छैन । नेपालको एचआइभी/एड्स क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने तथा प्राज्ञिक जर्नलमा लेख्ने नेपाली तथा गैर-नेपाली अध्येताहरूले यस विषयमा दैनिक छापामा पनि कलम चलाउन सके आम-जनसमक्ष पनि यो सवालले छलफलको मौका पाउने थियो ।

नेपाल सरकारको स्पष्ट र बृहत् एचआइभी/एड्स नीति नभएको भन्ने आरोप वैचारिक लेखनमा लगाइएको प्रमुख आरोप हो । सरकारको एचआइभी/एड्ससम्बन्धी वर्तमान नीति तथा कार्यक्रम आफैँ विरामी परेको धारणा लेखकहरूको छ । यी लेखकहरूले सरकारको एचआइभी/एड्स नियन्त्रण तथा रोकथाम कार्यक्रमले अधिकांश जिल्लाहरूमा 'जिल्ला एड्स समन्वय समिति' गठन गर्न नसकेको, गैरसरकारी क्षेत्रसँग समन्वय गर्न नसकेको, स्रोतको कमी भएको, केन्द्रीय नेतृत्व अक्षम भएको र सानातिना कार्यमै अल्झिरहेको, तथा कार्यक्रममा विकेन्द्रीकरण हुन नसकेको भन्दै एचआइभी/एड्ससम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रममा भएका कमी कमजोरी केलाएका छन् । उल्लिखित कमजोरीहरू सुधार गर्न सुभावहरू पनि दिइएका छन्: कार्यक्रम सञ्चालन वास्तविकतामा आधारित हुनुपर्छ; सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रबीच बढी समन्वय हुनुपर्छ; पारदर्शी, उत्तरदायी र सक्षम नेतृत्व हुनुपर्छ; सञ्चालित कार्यक्रमहरूको उचित सुपरिवेक्षण तथा मूल्याङ्कन हुनुपर्छ; आदि । विभिन्न अवसर र समारोहहरूमा सरकारले एचआइभी/एड्स नियन्त्रण गर्न बारम्बार प्रतिबद्धता

जाहेर गरे पनि त्यसलाई व्यवहारमा उतार्न नसकेको गुनासो वैचारिक लेखहरू पाइन्छ ।

केहीले नेपाल सरकारले एचआइभी/एड्स समस्यालाई राष्ट्रिय विकास नीतिमा समावेश गरी यसको नियन्त्रण तथा रोकथाम गर्न अल्पकालीन र दीर्घकालीन बृहत् राष्ट्रिय नीति र रणनीतिको निर्माण गर्न जोड दिएका छन् । यस्ता नीति र रणनीतिमा के समावेश हुनुपर्छ भन्नेबारे धेरै लेखिएको त छैन तर अल्पकालीन रूपमा देशमा एचआइभी/एड्सको सङ्क्रमण दर र यसलाई नियन्त्रण गर्न हाल उपलब्ध स्रोत साधनहरूको बृहत् अध्ययन अनुसन्धान गरिनुपर्ने, देशव्यापी रूपमा जनचेतनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने, स्वास्थ्य सेवामा कार्यरतहरूको सीप र दक्षतामा अभिवृद्धि गर्नुपर्ने, र दीर्घकालीन रूपमा एचआइभी/एड्सको देशव्यापी सुपरिवेक्षण गर्न र यसका सामाजिक आर्थिक प्रभावहरूको उचित लेखाजोखा गर्न उपयुक्त कदम चाल्नुपर्ने तर्फ केहीले औल्याएका छन् ।

जनचेतना, मिडिया र एचआइभी/एड्स

सम्पादकीय होस् या अन्य लेख, एचआइभी/एड्सबाट बच्ने एकमात्र उपाय रोग लाग्न नदिनु हो र त्यसका लागि रोगविरुद्ध व्यापक जनचेतना फैलाउनु आवश्यक छ भन्ने निष्कर्ष प्रायःको रहेको छ । ‘एड्सबाट बच्न व्यापक जनचेतना र शिक्षा आवश्यक भएको’, ‘एड्स नियन्त्रण गर्न सामाजिक सचेतता आवश्यक भएको’, ‘एड्सको सङ्क्रमण रोकन सुरक्षित यौन सम्पर्कका बारेमा जानकारी प्रदान गर्नुपर्ने’, ‘एड्सविरुद्ध जनचेतना फैलाउन समुदाय परिचालन गर्नुपर्ने’, ‘सूचना प्रदान गरेर आमजनतालाई सशक्तिकरण गर्नुपर्ने’, ‘जनचेतनाका लागि सूचना, शिक्षा र सञ्चारको प्रयोग गर्नुपर्ने’ जस्ता सन्देश बोकेका लेखहरूले नेपालमा एड्सको भयावह स्थिति उत्पन्न हुन नदिन यस रोग विरुद्धको जनचेतना नै सबैभन्दा प्रभावकारी हतियार हुने कुरा बताउँदै आएका छन् ।

नेपाली समाज र विशेषगरी पारिवारिक परिवेशमा ‘यौन’बारे खुला र सहज छलफल हुन नसक्ने हालको अवस्थामा यौन शिक्षामार्फत त्यस्तो वातावरणको अन्त्य गर्नुपर्ने र यौनका विभिन्न पक्षबारे चेतना जगाउनुपर्ने तर्फ केही लेखकहरूले औल्याएका छन् । उनीहरूका अनुसार यौनका विभिन्न पक्षबारेको जागरुकता र एचआइभी/एड्स तथा यौन रोगको रोकथाम एवं नियन्त्रणबीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुन्छ । तर, लेखहरूमा भनिएको छ, यस्तो यौन शिक्षा ‘स्वस्थ’ र ‘सुसंस्कृत’ हुनुपर्छ, यौन शिक्षाका नाममा बजारमा उपलब्ध ‘सस्ता’, ‘छाडा’ तथा ‘उच्छृङ्खल’ सामग्रीहरूलाई नियन्त्रण गर्नुपर्छ, र सरकारी स्तरबाट नै स्कूलमा ‘स्वस्थ’ यौन शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाइनु पर्छ ।

एचआइभी/एड्स र जनचेतनावारेका लेखहरूमा अधिक उल्लेख हुने अर्को संस्था हो मिडिया या सञ्चारमाध्यम । एचआइभी/एड्सविरुद्ध सूचना र शिक्षा

सम्प्रेषण गर्न मिडियाको भूमिका महत्वपूर्ण छ किनकि मिडिया, खासगरी रेडियो, सर्वसुलभ र सजिलो छ। यद्यपि, लेखहरूमा भनिएको छ— मिडियाका आफ्नै कमी कमजोरीहरू छन्। जस्तो कि गरिब र अन्य पिछडिएका जातिहरूको, महिलाहरूको मिडियामाथि पहुँच हुँदैन र भए पनि अशिक्षा वा भाषिक कठिनाइको कारण तिनीहरूले मिडियाका सन्देशहरू नबुझ्न पनि सक्छन्। त्यसैले मिडियाले समाजका सबै वर्ग र समूहलाई एकै किसिमको सन्देश वा सूचना सम्प्रेषण गर्नुको सट्टा वर्ग-विशिष्ट सन्देशहरूको विकास र सम्प्रेषण गर्नुपर्छ। साथै, मिडियाले पठाउने सन्देशहरू निरन्तर अद्यावधिक गरिनुपर्ने, स्पष्ट, सरल, पूर्ण, निरन्तर र लैङ्गिक दृष्टिकोणले संवेदनशील हुनुपर्ने कुरामाथि पनि जोड दिएको पाइन्छ। एड्सविरुद्धको भेदभाव र रूढिवादी घटाउन र हटाउन एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूको सेवा, सहयोग र पुनर्स्थापना गर्न तथा त्यस्ता व्यक्तिहरूको आत्मसम्मान बढाउन र समाजमा उनीहरूको स्थान सुनिश्चित गर्नमा मिडियाले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ र खेल्नुपर्छ भन्ने आग्रह लेखहरूमा पाइन्छन्।

नेपालमा एचआइभी/एड्सको क्षेत्रमा दातृ सहयोगमा वृद्धि भएदेखि नै एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूको सेवा, सहयोग तथा पुनर्स्थापनाका कुराहरू उठ्ने गरेका हुन् र धेरै वैचारिक लेखहरूमा 'साधारण हेलमेलबाट एचआइभी/एड्स सार्ने', 'एड्स भएका व्यक्तिहरूलाई माया, सहयोग र पुनर्स्थापनाको खाँचो छ', 'उनीहरूलाई हामीले घरमै राखेर स्याहार-सुसार गर्न सक्छौं' भन्ने जस्ता सन्देशहरू पढ्न पाइन्छन्। तर त्यस्तो स्याहार-सुसार कसरी गर्न सकिन्छ, के कस्ता दक्षता र सीपको आवश्यकता पर्छ, भन्ने जस्ता महत्वपूर्ण पक्षबारे भने लेखहरू प्रकाशित हुन बाँकी छ।

एचआइभी/एड्सका कानूनी सवालहरू

एचआइभी/एड्सका कानूनी सवालहरूबारे लेखिएका सामग्रीहरू मुख्य तीन पक्षहरूमा केन्द्रित भएको पाइन्छ। पहिलो— नेपालमा एचआइभी/एड्सबारे विस्तृत कानूनी प्रावधानहरूको विकास गर्नुपर्ने बेला भइसकेको छ। यस्तो कानूनमा एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूका लागि संरक्षण, अधिकार र पुनर्स्थापना, र जानीजानी एड्स सार्नेलाई अपराधीको संज्ञा दिने स्पष्ट प्रावधान हुनुपर्छ। पछिल्लो बुँदाको सृजनामा केही वर्षअघि पत्रिकाहरूमा प्रकाशित 'सिनेमा हलमा सुई आतङ्क' शीर्षकका समाचारहरूको भूमिका छ। दोस्रो— कानून बनाएर मात्र पुग्दैन, यस्तो कानून र यसले दिएका अधिकारको उपयोग गर्न जनचेतना, प्रोत्साहन र सहयोग आवश्यक छ। तेस्रो— एचआइभी/एड्स कानूनी समस्या मात्र नभई सामाजिक आर्थिक समस्या पनि भएकोले सामाजिक र आर्थिक गतिविधिहरू सञ्चालन गर्न र एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूलाई सेवा, सहयोग, पुनर्स्थापना र माया गर्न पनि त्यतिकै आवश्यक छ।

एचआइभी/एड्सका कानूनी सवालबारे लेखहरूमा यथेष्ट रिक्तता पाइन्छ। उदाहरणका लागि समाचार/लेखहरूमा वेश्यावृत्ति एड्सको प्रमुख कारण भएकाले यसलाई नियन्त्रण गर्न कानून बनाउनु पर्नेतर्फ औल्याइएको छ तर वेश्यावृत्तिमा संलग्न यौन व्यवसायीहरूले एचआइभी/एड्स कानूनको उपयोग कसरी गर्न पाउने ? चेलीबेटी बेच-बिखन, वेश्यावृत्ति र एचआइभी/एड्सका सम्बन्धमा नैतिकता, अधिकार र स्वास्थ्यलाई एउटै बृहत् कानूनले सम्बोधन गर्ने वा फरक फरक कानून बनाउने ? यसका सकारात्मक र नकारात्मक पक्ष के हुन सक्छन् ? एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूका मानव र स्वास्थ्य अधिकार कसरी सुनिश्चित गर्ने ? यस्तो कानूनका सामाजिक आर्थिक परिणाम वा असर के हुन सक्छन् ? जस्ता सवालहरूबारे चर्चा गरिएका छैनन्। आउने दिनका लेखहरूले यी मुद्दाहरूबारे गहिरिएर र विस्तारित दृष्टिकोणबाट लेख्नुपर्ने देखिन्छ।

अन्य सवालहरू

विवाहबाट एचआइभी/एड्स सङ्क्रमण भएका समाचारहरू देखापरेपछि यस सवालले पनि वैचारिक लेखनमा केही स्थान पाएको छ। 'एचआइभी र विवाह', 'एड्स नियन्त्रणका लागि सचेतता', 'रक्त परीक्षण नगरी विवाह गर्न लागेकी दुलही भस्किइन्' जस्ता शीर्षकका यस्ता लेखहरूले विवाहअघि एचआइभी परीक्षण गर्ने कि नगर्ने भन्ने सवाल उठाएका छन्। सबै लेखकहरूको मतो परीक्षण गर्नेतर्फ छ। उनीहरू त्यसो गर्नु सामयिक र उपयुक्त हुने ठान्छन्। त्यसैगरी, रगत सञ्चारबाट पनि एचआइभी/एड्सको सङ्क्रमण बढिरहेको तर्फ सङ्केत गर्दै रगत परीक्षणका सुविधा देशभरी उपलब्ध हुनुपर्ने र परीक्षण प्रक्रियालाई अझ सुदृढ र प्रभावकारी बनाइनुपर्नेतर्फ जोड दिइएका छन्। यी सवालहरूमा बृहत् लेखन हुन बाँकी नै छ तर प्रकाशित लेखहरूले एचआइभी/एड्स सबैको समस्या भइसकेकोतर्फ इङ्गित गर्दछन्।

निष्कर्ष र सुभावहरू

एचआइभी/एड्सविरुद्ध जनचेतना जगाउन तथा त्यसमा अन्तर्निहित सामाजिक-आर्थिक पक्षहरूलाई उजागर गर्न मिडियाको अहम् भूमिका हुन्छ। समयसापेक्ष, स्पष्ट र लैङ्गिक भेदभावरहित समाचार प्रदान गरेर एचआइभी/एड्सको रोकथाम तथा नियन्त्रणमा सहयोग पुऱ्याउन, सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रलाई समाजप्रति उत्तरदायी बनाउन, आम नागरिकलाई एचआइभी/एड्ससँग सामना गर्न उचित शिक्षा प्रदान गर्न र यस रोगसँग सम्बन्धित विद्यमान रूढिवादी तथा भेदभाव-हरूलाई निर्मूल पार्न मिडिया सशक्त माध्यम बन्न सक्दछ।

प्रकाशित सामग्रीहरूको आधारमा गरिएको यस विश्लेषणात्मक अध्ययनले नेपाली छापा माथि उल्लिखित भूमिकाहरू निर्वाह गर्न केहीमा सफल भएको

छ, भने केहीमा असफल । समाचार तथा लेखहरूमा देखिएको तथ्याङ्कगत असामञ्जस्यका बावजुद छापाले नेपालमा एड्सको समस्या दिनप्रतिदिन वृद्धि हुँदै गएको सन्देश समाजका विभिन्न वर्गमा पठाउन सफल भएको छ । यद्यपि, यस रोगसँग सम्बन्धित सामाजिक भेदभावहरूबारेको रिपोर्टिङ आउन थालेको केही समय मात्रै भएकाले यस सवालमा नेपाली छापको सफलता/असफलता भविष्यले देखाउने नै छ । रिपोर्टिङमा एचआइभी/एड्स भएका मानिसहरूको विवरण प्रस्तुत गर्दा अझै पनि 'पीडित', 'ग्रस्त', 'एड्स बोकेको', जस्ता शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । एचआइभी/एड्स भएका व्यक्ति-हरूको वर्णन गर्न यस्ता शब्दावलीको प्रयोग अनुपयुक्त र अपमानजनक हुने र यसले एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूलाई उक्त रोगसँग सामना गर्न सहयोग नपुऱ्याउने तर्कहरू गरिँदै आएको भए पनि नेपाली छापामा यस विषयबारेको छलफलले स्थान पाएको छैन ।

एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिबारे गरिने प्रायः रिपोर्टिङमा उनीहरूलाई एउटा सिङ्गो र समान वर्गको रूपमा चित्रण गरिएको पाइन्छ । तर एचआइभी/एड्स भएका महिला र पुरुष, गरिब र धनीले यस रोगलाई भिन्दाभिन्दै दृष्टिकोणले ग्रहण गरेको हुन्छन् र यसबाट भिन्दाभिन्दै किसिमले प्रभावित भएका हुन्छन् । तसर्थ, विभिन्न दृष्टिकोणबाट गरिने रिपोर्टिङले यस रोगका विभिन्न पक्षहरूबारे थप जानकारी पाउन सघाउने र अन्तर्निहित सामाजिक-आर्थिक पक्षहरूलाई उजागर गर्नुका साथै आम नागरिकलाई यस रोगसँग सम्बन्धित भेदभाव, रूढिवादी र नकारात्मक सोचहरूबाट मुक्त बनाउनसमेत मद्दत गर्नसक्छ । साथै, यस्ता रिपोर्टिङहरूले एचआइभी/एड्स भएका व्यक्ति-हरूलाई उक्त रोगसँग सफलतापूर्वक सामना गर्न र उनीहरूलाई सेवा र सहयोग प्रदान गर्न प्रोत्साहित गर्नसक्छ । यो प्रवृत्तिलाई नेपाली छापाले अँगाल्नु आवश्यक छ ।

पत्रिकाहरूमा सेमिनार, कार्यशाला गोष्ठी, प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको रिपोर्टिङ अत्यधिक पाइन्छ । तिनमा यस्ता कार्यक्रम र गतिविधिको सामान्य विवरण प्रस्तुत हुने र प्रमुख वक्ताहरूको भाषण उद्धृत गरिन्छ । तर यस्ता कार्यक्रमहरूका प्रभावहरूतर्फ छापको पर्याप्त ध्यान पुगेको छैन । यस्तो रिपोर्टिङको विषय-वस्तु र शैलीमा परिवर्तन गरी सहभागीहरूले ती कार्यक्रमलाई कसरी ग्रहण गर्छन्, के बुझ्छन् भन्ने कुरा समावेश गर्न सकिन्छ । यसले तल्लो तहका आवाजहरू माथिल्लो तहसम्म पुऱ्याउने र एचआइभी/एड्स कार्यक्रमको सफलतामा नयाँ आयाम थप्न सघाउने आशा गर्न सकिन्छ ।

पत्रिकाहरूले एचआइभी/एड्समा संलग्न सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रका विभिन्न गतिविधिहरूमाथि पनि अझ बढी ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । सबै गैरसरकारी संस्थाहरूलाई एउटै वर्गमा राखेर ती सबै 'डलर खेती' मा संलग्न छन् भनी सामूहिक खेदो खन्नु सजिलो छ । तर यो प्रवृत्तिले

इमान्दारीपूर्वक यस क्षेत्रमा समर्पित संस्थाहरूलाई ओभेलमा पार्ने मात्र नभई दुरुत्साहित समेत गर्नसक्छ। त्यसैले यस सवालमा खोज, विश्लेषण र लेखनको आवश्यकता छ, जसका लागि प्रकाशन संस्था तथा लेखकहरूका तर्फबाट अझ बढी मेहनत, साहस र लगनशीलता आवश्यक पर्दछ। त्यसैगरी, एचआइभी/एड्स नियन्त्रण तथा रोकथामका लागि बृहत् राष्ट्रिय नीतिको आवश्यकता छ, भन्नेहरूले यस्तो नीतिमा के समावेश गरिनुपर्छ, यसका लागि स्रोत कसरी जुटाउन सकिन्छ, यसअन्तर्गतका कार्यक्रमहरूको सुपरिवेक्षण र मूल्याङ्कन कसरी गर्न सकिन्छ, भन्ने कुरा प्रष्ट पार्नुपर्छ। सरकारी र गैरसरकारी क्षेत्रबीच बढी समन्वयको आह्वान गर्नेहरूले त्यस्तो समन्वय कसरी हासिल गर्नसकिन्छ, र सो प्रक्रियामा विभिन्न क्षेत्रहरूको भूमिका कस्तो रहने भन्ने प्रष्टचाउनु जरुरी छ।

एचआइभी/एड्सका गतिविधिमा संलग्न केही ठूला र बहुप्रचारित संस्थाहरूका उच्च ओहदामा महिलाहरू छन्। तर यस विषयमा ती ओहदा-वालहरूको विचारको प्रतिनिधित्व न्यून रहेको छ। विश्वभरि महिलाहरू नै एचआइभी/एड्सबाट अत्यधिक प्रभावित भैकन पनि नेपाली छापामा यहाँका अग्रणी महिलाहरूको विचार छैन। यो विडम्बना नै हो। महिलाहरूले लेखनमा कञ्जुस्याइँ गरेको हो या छापाले पर्याप्त स्थान दिन नसकेको हो, कारण जे सुकै भए पनि यो प्रवृत्ति आगामी दिनहरूमा उल्टिनु पर्छ।

एचआइभी/एड्स क्षेत्रमा प्रत्यक्ष रूपमा कार्यरत परामर्शदाता, प्रशिक्षक, दौतरी शिक्षक आदिले आफ्नो कार्यलाई कुन दृष्टिकोणले हेर्दछन् भन्ने कुरा नेपाली छापामा पढ्न पाइन्न। एचआइभी/एड्स भएका व्यक्तिहरूका लागि उपलब्ध सुविधालगायत सम्भाव्य उपचार र सहयोग नेटवर्कका सम्बन्धमा पनि पत्रिकामा खासै जानकारीहरू भेटिँदैनन्। यी पक्षहरू प्रकाशित भए खण्डमा हाल भइरहेका एचआइभी/एड्स गतिविधिहरूका सबल पक्ष एवं पूर्वाग्रहहरू पाठक सामु आउने थिए।

एचआइभी/एड्स कार्यक्रमहरूमा राजनीतिक पार्टीहरूको संलग्नताले पनि पत्रिकामा अपेक्षाकृत ध्यान पाउन सकेको छैन। राजनीतिक दलहरूले यो मुद्दालाई कसरी हेर्छन्, तिनका चुनावी घोषणापत्र र अन्य दस्तावेजहरूले यसबारे के भन्छन्; त्यो लेख तथा समाचारका विषयवस्तु बनेका छैनन्। दलहरूका गाउँ र टोलसम्म सङ्गठन सञ्जाल छ। र, त्यो सञ्जाललाई परिचालन गर्नसक्ने हो भने धेरै काम हुन सक्छ। सामाजिक परिवर्तनका लागि ती सङ्गठन र सञ्जालहरूलाई अहिलेसम्म खासै प्रयोग गर्न सकिएको छैन र यो रोगको बारेमा पनि त्यही कुरा लागू हुन्छ। तर उपलब्ध यो संस्थापनालाई कसरी एचआइभी/एड्सका सम्बन्धमा परिचालन गर्न सकिन्छ, भन्नेतर्फ सोच्नु जरुरी छ।

समग्रमा हेर्दा, एचआइभी/एड्ससँग सम्बद्ध विभिन्न विषयलाई नेपाली छापाले पाठक सामु राख्दै आएको छ। तर यी विषयहरूबारे बृहत् खोजीनिती गर्ने, प्रकाशित समस्याहरूको अनुगमन गर्ने र नयाँ सवालहरू उठाउने सन्दर्भमा भने नेपाली छापा कमजोर देखिन्छ। उदाहरणका लागि सन् १९९६ मा भारतबाट फर्काइएका चेलीहरूबारे प्रशस्त रिपोर्टिङ भएपनि त्यसबारे अनुगमन सामग्रीहरू पढ्न पाइएको छैन। त्यस्तै, चेलीबेटी बेच-बिखन र एचआइभी/एड्स; लागूपदार्थ दुर्व्यसन र एचआइभी/एड्सको प्रत्यक्ष सम्बन्धलाई बारम्बार दर्शाउने नेपाली छापाले विदेशमा काम गरेर फर्कने नेपाली पुरुष र एचआइभी/एड्स, सजिलै उपलब्ध रक्सी सेवन र असुरक्षित यौन सम्पर्कका सम्बन्धमा भने रिपोर्टिङ गर्नसकेको छैन। तथ्याङ्कै कुरा गर्दा, नेपाली छापाले बारम्बार सरकारी एवं गैरसरकारी क्षेत्रबाट हचुवाका भरमा अनुमान गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई विनासमीक्षा उद्धृत गरिरहेको छ।

त्यसो त यो प्रवृत्ति अरू क्षेत्रको रिपोर्टिङमा पनि हावी छ। उल्लिखित कमी कमजोरी र सुभावहरूलाई नेपाली पत्रिकाहरूले मनन गरेमा आगामी दिनहरूमा एचआइभी/एड्सका साथसाथै क्षयरोग, हेपाटाइटिस जस्ता रोगहरूको समाचार लेखन एवं प्रकाशनमा तिनीहरूले अभूत सशक्त भूमिका खेल्ने विश्वास गर्न सकिन्छ।

धन्यवाद

यो लेख तयार गर्न मलाई सहयोग गर्ने, मस्यौदा पढी सुभाव दिने प्रमोद भट्ट, प्रत्यूष वन्त, रमेश पराजुली र यासुको फुजिकुरालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु।

सन्दर्भ सामग्री

- पराजुली, शेखर. २०५८. पत्रपत्रिकामा जनजाति: विवरणात्मक समीक्षा. *नेपाली मिडियामा दलित तथा जनजाति*. प्रत्यूष वन्त र शेखर पराजुली, सं., पृ. ९१-१११. काठमाडौं: एकता बुक्स.
- भट्ट, प्रमोद. २०५८. छापामा दलितका समाचार: विषयवस्तु विश्लेषण. *नेपाली मिडियामा दलित तथा जनजाति*. प्रत्यूष वन्त र शेखर पराजुली, सं., पृ. ५७-६८. काठमाडौं: एकता बुक्स.
- Dixit, Kanak Mani. 2002. Please pass the cundum... *Himal South Asian*, 15(12): 60.
- Pigg, Stacy Leigh. 2001. Language of Sex and AIDS in Nepal: Notes on the Social Production of Commensurability. *Cultural Anthropology* 16(4): 481-541.
- Pigg, Stacy Leigh. 2002a. Expecting the Epidemic: A Social History of the Representation of Sexual Risk in Nepal. *Feminist Media Studies* 2(1): 97-125.

१७८ मिडियाको चिरफार

- Pigg, Stacy Leigh. 2002b. Too Bold, Too Hot: Crossing "Culture" in AIDS Prevention in Nepal. In *New Horizons in Medical Anthropology*. Mark Nichter and Margaret Lock, eds., pp. 58-80. London and New York: Routledge.
- Yogi, Bhagirath. 2002. Let's Talk About AIDS. *Nepali Times*, 29 November, p.1.